

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти
на тему
«Практика європейської інтеграції аграрної промисловості
Польщі і напрямки її впровадження в Україні»

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-23м-1
ОПП «Міжнародна економіка та
бізнес»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Ділмуратов С.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Людмила РОМАНЮК
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____
_____

м. Кропивницький

Анотація

Практика європейської інтеграції аграрної промисловості Польщі і напрямки її впровадження в Україні. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка та бізнес» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

Робота присвячена дослідженню сутності Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу та основних напрямів її реалізації в країнах-членах ЄС. У ній систематизовано методичні підходи до оцінки конкурентних позицій аграрного сектору країни на ринку ЄС, що є актуальним у контексті євроінтеграційних прагнень України.

Автор детально проаналізував вплив інтеграції нових членів ЄС на конкурентоспроможність їхніх аграрних секторів на європейському ринку, зокрема розглянув досвід Польщі. Визначено особливості трансформацій, які відбулися в аграрному секторі Польщі після вступу до ЄС, включаючи напрями його подальшого розвитку. Розглянуто інструменти державної політики, які сприяли успішній адаптації польського аграрного сектору до вимог ЄС.

У роботі проведено порівняльний аналіз конкурентних позицій аграрного сектору України та країн ЄС, що дозволило оцінити його сильні та слабкі сторони. Автор обґрунтував стратегічні пріоритети удосконалення державної аграрної політики України з урахуванням досвіду Польщі, що включають адаптацію інструментів підтримки, стимулювання модернізації аграрного виробництва та підвищення ефективності інтеграції у європейський ринок.

Дослідження має важливе теоретичне і практичне значення. Результати роботи можуть бути використані для формування та реалізації державної політики у сфері розвитку аграрного сектору України, спрямованої на інтеграцію до європейського ринку.

Ключові слова: Спільна аграрна політика ЄС, євроінтеграція, аграрний сектор, конкурентоспроможність, інституційні інструменти

Anotation

Practice of European integration of the Polish agricultural industry and trends of its implementation in Ukraine. – Manuscript.

Qualification work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program " International Economy and Business " in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2024.

The work is dedicated to studying the essence of the Common Agricultural Policy (CAP) of the European Union and the main directions of its implementation in EU member states. It systematizes methodological approaches to evaluating the competitive positions of a country's agricultural sector in the EU market, which is particularly relevant in the context of Ukraine's European integration aspirations.

The author provides a detailed analysis of the impact of integrating new EU members on the competitiveness of their agricultural sectors in the European market, specifically examining Poland's experience. The study identifies the transformations that occurred in Poland's agricultural sector after joining the EU, including directions for its further development. It also explores the instruments of state policy that facilitated the successful adaptation of Poland's agricultural sector to EU requirements.

The work includes a comparative analysis of the competitive positions of the agricultural sectors of Ukraine and EU countries, enabling the assessment of their strengths and weaknesses. The author substantiates strategic priorities for improving Ukraine's state agricultural policy, taking into account Poland's experience. These priorities include adapting support instruments, stimulating the modernization of agricultural production, and enhancing the efficiency of integration into the European market.

The research holds significant theoretical and practical value. Its findings can be utilized in shaping and implementing state policies for the development of Ukraine's agricultural sector aimed at integration into the European market.

Keywords: EU common agricultural policy, European integration, agricultural sector, competitiveness, institutional instruments

Зміст

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	10
1.1. Значення загальної політики країн ЄС в аграрній сфері економіки....	10
1.2. Систематичний аналіз оцінки конкурентної ролі аграрної сфери економіки	17
1.3. Значення європейської інтеграції на конкурентні можливості аграрної сфери нових країн ЄС	25
Висновки до розділу	30
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА АГРАРНОГО СЕКТОРУ ПОЛЬЩІ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄС.....	32
2.1. Реформування сільськогосподарського сектору Польщі до 2004	32
2.2. Розвинення сільського господарства після приєднання Польщі до країн ЄС	38
2.3. Засоби здійснення політики країни щодо розвитку сільського господарства у Польщі	49
Висновки до розділу	57
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ У РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ	59
3.1. Конкурентоспроможність аграрної промисловості України в рамках європейської інтеграції.....	59
3.2. Головні напрямки покращання політики держави в аграрному секторі України	66
Висновки до розділу	75
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

Вступ

Актуальність теми. Польський досвід адаптації аграрного сектору до стандартів ЄС є цінним прикладом для України, особливо в контексті євроінтеграційних процесів та післявоєнного відновлення.

Основні аспекти адаптації аграрного сектору Польщі: інституційні зміни (створення мережі установ для управління коштами програм ЄС, адаптація інструментів підтримки до європейських стандартів, реформування регулювання фермерських господарств відповідно до правил єдиного європейського ринку; фінансова підтримка (ефективне використання європейських фондів ще на етапі отримання статусу кандидата, після вступу до ЄС Польща стала найбільшим бенефіціаром бюджету ЄС за програмами підтримки сільського господарства і розвитку сільських територій); економічний ефект (модернізація агропродовольчого сектору; зростання експорту сільськогосподарської продукції, забезпечення конкурентоспроможності польських харчових продуктів на європейському ринку); екологічний компонент (турбота про навколишнє середовище, збільшення площ лісів та кількості органічних ферм).

Україна має значний потенціал у аграрному секторі завдяки природним ресурсам, але зараз стикається з суттєвими викликами через війну: окупація частини територій, замінування земель, руйнування інфраструктури. Після війни стратегічними завданнями для України будуть:

- Відновлення сільськогосподарських земель.
- Модернізація агропродовольчого сектору.
- Інтеграція до європейського ринку за допомогою адаптації стандартів і залучення інвестицій.

Україна має унікальні можливості використати досвід Польщі, враховуючи особливості економічної ситуації та умови євроінтеграції, що дозволить посилити конкурентоспроможність аграрного сектору та забезпечити сталий розвиток післявоєнної економіки.

Мета роботи – визначення напрямів використання досвіду євроінтеграції аграрного сектору Польщі в умовах адаптації України до стандартів ЄС – є актуальною і має значний теоретико-практичний інтерес. Відповідно до мети окреслимо наступні завдання:

- Аналіз сутності Спільної аграрної політики (САП) ЄС і її впровадження у різних країнах-членах є ключовим для розуміння універсальності та адаптації цих інструментів.
- Використання методичних підходів дозволяє не тільки оцінити поточний стан аграрного сектора, але й сформулювати рекомендації для підвищення його конкурентоспроможності.
- Аналіз успіхів та проблем нових членів ЄС (зокрема, Польщі) є корисним для розуміння перспектив і загроз для України.
- Виділення ключових реформ і підготовчих етапів до інтеграції Польщі в ЄС дозволяє визначити, які дії є найефективнішими.
- Аналіз інструментів підтримки та наслідків інтеграції Польщі допоможе зрозуміти, як розвивати український аграрний сектор в умовах євроінтеграції.
- Розгляд польських інструментів державної політики (фондів, програм розвитку) дозволяє адаптувати ці практики до українських реалій.
- Комплексна оцінка становища України на європейському ринку виявляє можливості для інтеграції та ризики, які потрібно врахувати.
- Обґрунтування напрямів удосконалення аграрної політики України на основі польського досвіду сприятиме посиленню позицій вітчизняного аграрного сектору на європейському ринку.

Об'єкт дослідження. Спільна аграрна політика (САП) ЄС як об'єкт є фундаментальною темою, адже вона охоплює основні принципи, інструменти та механізми, які визначають конкурентоспроможність аграрного сектору країн-членів ЄС. Дослідження впливу САП на інтеграційні процеси є важливим для виявлення передумов і наслідків адаптації.

Предмет дослідження. Визначення напрямів використання досвіду Польщі є надзвичайно актуальним для України, враховуючи схожість економічних і соціальних умов обох країн у період до і після вступу до ЄС. Аналіз трансформацій польського аграрного сектору допоможе адаптувати цей досвід до реалій сучасної України.

Методи дослідження:

- Структурно-генетичний аналіз та синтез дозволяють дослідити еволюцію САП ЄС та виявити закономірності її розвитку.
- Методи індукції та дедукції забезпечують розуміння впливу євроінтеграції на конкурентоспроможність нових членів ЄС.
- Узагальнення та порівняльний аналіз сприяють формуванню висновків щодо конкурентних позицій аграрного сектору України у порівнянні з іншими країнами.
- Інституційний аналіз є ключовим для вивчення механізмів підтримки аграрного сектору та адаптації його до вимог європейського ринку.

Інформаційна база дослідження. Використання різноманітних джерел (наукових публікацій, аналітичних матеріалів, статистичних баз) є вагомим основою для об'єктивного аналізу. Євростат та Світова організація торгівлі забезпечують точні статистичні дані для оцінки, наукові публікації розширюють теоретичний базис дослідження, державна служба статистики України дозволяє зіставити національні дані з міжнародними показниками.

Основний зміст роботи викладений на 89 сторінках. Робота містить 7 таблиць, 9 рисунків. Список використаної літератури налічує 97 позицій та розміщений на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

1.1 Значення загальної політики країн ЄС в аграрній сфері економіки

Від часу свого запровадження Спільна аграрна політика Європейського Союзу зазнала суттєвих змін, адаптуючи свої ключові цілі, інституційні та фінансові механізми, що сприяють розвитку сільського господарства та сільських територій у країнах-членах. Вона сприяє не тільки розвитку фермерських господарств, а й загальному процвітання європейської спільноти. Однак основним недоліком залишається висока вартість реалізації інструментів Спільної аграрної політики (САП). Незважаючи на зменшення витрат від 68% у 1988 році до приблизно 40% у 2017 році, САП все ще є найбільш витратною статтею бюджету ЄС [1]. Політика відіграє важливу роль у стимулюванні європейської інтеграції, враховуючи національні особливості країн-членів та динаміку світового аграрного ринку.

Основні цілі САП були визначені державами-членами ЄС в Договорі про заснування Європейського економічного співтовариства від 25 березня 1957 року, відомому як Римський договір. З огляду на особливості сільськогосподарського виробництва, аграрний сектор був визнаний особливою галуззю економіки, а його ринок був захищений системою протекціоністських заходів.

САП, яка почала діяти з 1962 року, передбачає партнерство між аграрним сектором і суспільством, Європою та її фермерами. Першочерговими завданнями політики були підвищення продуктивності сільського господарства, забезпечення споживачів продуктами харчування за доступними цінами та забезпечення гідного рівня життя для фермерів. Нині, через понад 50 років, ЄС стикається з новими викликами, такими як підтримка продовольчої безпеки для зростаючого населення світу, адаптація до кліматичних змін, стале управління природними ресурсами та розвиток сільських територій [2].

Згідно зі статтею 33 Договору про заснування ЄС, політика має на меті підвищення ефективності аграрного сектору шляхом сприяння технічному

прогресу, раціональному розвитку виробництва та оптимальному використанню ресурсів. Вона також спрямована на покращення умов життя сільського населення, стабілізацію ринків, забезпечення стабільності поставок та надання споживачам продуктів за доступними цінами [3].

Основним інструментом досягнення цілей політики стала спільна організація аграрних ринків. Були визначені механізми, такі як ціни, субсидії, системи зберігання та механізми стабілізації торгівлі. Для підтримки спільного ринку також було створено Європейський фонд орієнтації та гарантування сільського господарства (FEOGA).

На аграрній конференції ЄЕС у Стрезі в 1958 році були розроблені три основні принципи САП, які залишаються актуальними:

- ринкова однорідність — вільний рух продукції між країнами-членами, єдині інтервенційні ціни та принципи регулювання ринку;
- преференції для внутрішнього виробництва — пріоритет реалізації продукції з країн-членів і захист від імпорту дешевшої продукції з інших країн;
- фінансова солідарність — спільне покриття витрат усіма державами-членами.

Римський договір також визначив графік створення спільної аграрної політики та ринку [1].

Протягом більш ніж 50 років існування Спільної аграрної політики (САП) ЄС її цілі та інструменти зазнавали змін. У літературі виділяють кілька основних етапів реформування САП, які зумовлені необхідністю розв'язання актуальних проблем сільського господарства в країнах-членах ЄС та пов'язані з різними періодами фінансування зі спільного бюджету.

На першому етапі (1957-1968 рр.) підтримка сільськогосподарського виробництва та доходів в ЄЕС здійснювалася за допомогою субсидій, гарантованих цін, підтримки аграрних реформ та створення елементів спільного ринку. Основною метою такої політики було забезпечення продовольчих потреб Європи, яка відновлювалася після війни. У перші роки

реалізації САП домінували ринкові та структурні рішення, які включали підтримку гарантованих цін і створення єдиного ринку [4, с. 25].

На той час Співтовариство регулювало організацію ринку для основних продуктів (приблизно 80% виробництва), використовуючи систему адміністративних цін, що забезпечувала стабільний дохід, митні збори для захисту від зовнішньої конкуренції, а також експортні субсидії для проникнення на міжнародні ринки. Створено Фонд орієнтації та гарантування сільського господарства, який забезпечував спільну фінансову відповідальність за підтримку аграрних ринків.

Реформи на другому етапі (1970-1980 рр.) включали введення структурної допомоги для модернізації сільського господарства, стимулювання раннього виходу на пенсію, навчання фермерів та підтримку гірських і неблагополучних територій. Проте з'явилась проблема перевиробництва, яка негативно вплинула на імідж САП. Надлишки продукції та експортні субсидії створювали демпінг на світовому ринку, що погіршувало позиції Європи на переговорах у рамках СОТ.

Ця ситуація призвела до необхідності реформування САП, зокрема до заходів для зниження протекціонізму: введення у 1977 р. збору за співвідповідальність для регулювання молочного виробництва, квотування виробництва молока у 1984 р., встановлення меж фінансування САП у 1988-1992 рр., а також запровадження збору за виробництво зерна у 1988/89 маркетинговому році [3]. Порушення квот призводило до штрафів для фермерів. Однак ці заходи також стимулювали надмірну інтенсифікацію виробництва, що призводило до екологічних ризиків.

До кінця 1980-х років головним способом досягнення цілей Спільної аграрної політики (САП) була підтримка цін на сільськогосподарську продукцію через комплексну систему торговельних інструментів, зокрема імпорتنі мита, експортні субсидії та пряме ринкове втручання. Оскільки рівень самозабезпеченості продовольством у ЄС залишався низьким, ця система забезпечувала надходження до бюджету, адже доходи від мит перевищували

витрати на експортні субсидії. Проте технологічний прогрес, стимульований САП, сприяв зростанню продуктивності, що покращило продовольчу самозабезпеченість. Зі зростанням надлишків виробництва та обсягів експорту витрати на експортні субсидії збільшувалися, а митні доходи знижувалися, що створило проблему зростання витрат бюджету та потребу в реформах САП [5].

Першу фундаментальну реформу САП було проведено у 1992 році на тлі значного перевиробництва та високих витрат, а також у зв'язку з адаптацією до правил, узгоджених в Уругвайському раунді ГАТТ. Метою реформи було регулювання виробництва, збереження довкілля та розвиток сільських територій.

У 2000-х роках, у зв'язку з розширенням ЄС, було визначено нові завдання для САП. У програмі «Порядок денний - 2000» йшлося про підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках, забезпечення продовольчої безпеки та якості, стабілізацію доходів фермерів, захист довкілля та розвиток альтернативних джерел доходу. Прийняття цих принципів вплинуло на переговори з новими членами ЄС, сприяючи зниженню витрат виробництва та конкуренції за якістю [6].

На саміті в Берліні у 1999 році були ухвалені зміни до САП, які діяли до 2006 року. Ці зміни сприяли переходу від підтримки цін через ринкові інтервенції до прямих субсидій, а також передбачали зменшення стимулів до надмірного зростання виробництва і більше уваги приділяли захисту довкілля. Продовження реформ САП було необхідним у зв'язку з високими бюджетними витратами та перспективою розширення ЄС країнами Центральної та Східної Європи.

У 2003 році було узгоджено нову реформу, спрямовану на скорочення прямих субсидій та їх відокремлення від обсягів виробництва. Значну увагу приділили розвитку сільських територій, малих фермерських господарств та органічного землеробства, а також запровадженню нових інструментів підтримки сільського розвитку (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Складові нової аграрної політики ЄС після 2002 р.

Завдання	Мета	Заходи
I. Галузева підтримка сільського та лісового господарства	Підтримка процесу модернізації ферм, а також маркетингу і переробки агропродовольчої продукції	Для прискорення відтворення поколінь у сільському господарстві було передбачено спеціальний пакет допомоги молодим фермерам та систему підтримки дострокового виходу на пенсію
II. Підвищення конкурентоспроможності сільської місцевості	Покращення умов життя на селі та сприяння диверсифікації економічної діяльності сільського населення	Підтримка для створення нових робочих місць та нових джерел доходів для сільського населення, отримання коштів для фінансування інфраструктури сільських територій
III. Захист природного середовища та збереження унікальної спадщини європейського села	Підтримка економічного розвитку аграрного сектора при мінімізації шкоди для екології	Фінансова підтримка територій зі складними умовами ведення сільського господарства (наприклад, гірських регіонів) на території, де вимоги охорони довкілля обмежують свободу ведення сільського господарства

Джерело: складено автором за [1]

Реформа Спільної аграрної політики (САП) ЄС 2003 року суттєво змінила систему підтримки фермерів, враховуючи потреби споживачів і платників податків та надаючи фермерам більшу свободу вибору напрямів виробництва відповідно до ринкового попиту. Для отримання субсидій фермери повинні були підтримувати свої угіддя у відповідному екологічному стані. З метою уникнення перевищення бюджету, було запроваджено механізм фінансової дисципліни, який передбачав зменшення прямих виплат, якщо витрати на САП перевищать встановлений ліміт. Цей механізм не стосувався нових країн-членів до 2013 року, коли передбачалося вирівнювання їхніх субсидій з рівнем ЄС-15.

У період 2014-2020 років реформа САП посилила екологічні вимоги до субсидій. 30% прямих виплат було пов'язано з екологічними зобов'язаннями фермерів, включаючи диверсифікацію посівів та збереження природних середовищ, хоча більшість малих фермерів, особливо у Польщі, була звільнена

від цих вимог. Крім того, 30% коштів Програми розвитку сільських територій було спрямовано на екологічні, органічні та кліматичні ініціативи. Забезпечено також підтримку молодих фермерів, яким надавалося на 25% більше виплат протягом перших п'яти років.

Для забезпечення рівномірного розподілу підтримки між країнами ЄС було передбачено поступове вирівнювання виплат до середнього рівня ЄС. Нові правила вимагали, щоб країни з високими субсидіями частково фінансували цю ініціативу.

Після 2020 року САП зосередилася на прибутковості фермерських господарств, захисті довкілля, сталому розвитку сільських територій та підтримці знань, інновацій і цифровізації в сільському господарстві (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Цілі Спільної аграрної політики ЄС після 2020 р.

Джерело: [7]

Нова Спільна аграрна політика (САП) Європейського Союзу спрямована на вирішення широкого спектра завдань, адаптуючи свою структуру до сучасних викликів і потреб. Основні дев'ять цілей цієї політики охоплюють не лише економічні аспекти підтримки сільськогосподарського сектору, але й екологічні, соціальні та інноваційні питання. Вони включають:

1. Підтримка доходів і стійкості фермерських господарств для забезпечення продовольчої безпеки.

2. Розвиток ринкової орієнтації і конкурентоспроможності, що включає підтримку досліджень, технологій та цифровізації.
3. Посилення позиції фермерів у ланцюгу створення вартості, щоб забезпечити справедливий розподіл доходів.
4. Сприяння адаптації до зміни клімату і пом'якшення її наслідків, а також розвитку сталого виробництва енергії.
5. Ефективне управління природними ресурсами (вода, ґрунт, повітря) для забезпечення сталого розвитку.
6. Захист біорізноманіття та збереження природних середовищ і ландшафтів.
7. Підтримка молодих фермерів та стимулювання розвитку бізнесу в сільській місцевості.
8. Сприяння зайнятості, соціальному залученню та розвитку в сільській місцевості, включаючи біоекономіку і лісове господарство.
9. Забезпечення потреб суспільства у безпечній, поживній та сталості їжі, а також добробуті тварин [7].

Важливою наскрізною ціллю нової САП є модернізація сільського господарства, що включає підтримку знань, інновацій і цифровізації для посилення конкурентоспроможності та стійкості галузі. Політика стала більш гнучкою, дозволяючи кожній країні адаптувати національні програми підтримки до власних обставин, що робить її більш ефективною та доступною для фермерів.

У цілому, реформи САП спрямовані на сталий розвиток сільського господарства, посилення позицій фермерів у виробничому ланцюгу, покращення прозорості політики та ефективніше реагування на виклики у сфері продовольчої безпеки, змін клімату та соціально-економічних проблем сільської місцевості.

1.2. Систематичний аналіз оцінки конкурентної ролі аграрної сфери економіки

Процеси євроінтеграції значно впливають на економіки країн, які вступають до ЄС, і аграрний сектор часто зазнає найбільших змін. У рамках інтеграції країни-кандидати повинні адаптувати свої сільськогосподарські ринки до умов підвищеної конкуренції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. У цьому контексті оцінка конкурентоспроможності аграрного сектору стає надзвичайно важливою, оскільки саме вона визначає здатність країни адаптуватися до нових ринкових реалій та ефективно конкурувати.

Конкурентоспроможність аграрного сектору зазвичай аналізують через показники порівняльних переваг та внутрішньогалузевої торгівлі, що дозволяє оцінити здатність утримувати ринкові позиції в умовах вільної торгівлі. Згідно з визначенням Каррарезі Л. та Бантерле А., конкурентоспроможність – це «здатність утримувати свою частку на внутрішньому та зовнішньому ринках» [8]. Для досягнення цієї позиції країна повинна розвивати потенціал, який стає «джерелом конкурентної переваги», особливо в міжнародному контексті, де важливими є використання природних порівняльних переваг і розвиток конкурентних переваг [9, 10].

Різні дослідження вказують на те, що аграрний сектор, особливо в нових державах-членах з Центральної та Східної Європи, зазнає значних викликів через необхідність структурної адаптації. Ці країни часто відрізняються великою кількістю дрібних фермерських господарств, високою часткою сільськогосподарських працівників та наявністю певних спадків комуністичної системи управління, що може впливати на рівень їх конкурентоспроможності. Як зазначає Павляк К., обмежений доступ до порівняльних статистичних даних ускладнює дослідження конкурентоспроможності аграрного сектора, однак, незважаючи на ці труднощі, такі дослідження важливі для розуміння динаміки інтеграції.

Оцінка конкурентоспроможності аграрного сектору, що охоплює показники експорту та міжнародної торгівлі, дозволяє не лише краще зрозуміти економічний вплив інтеграції, але й розробити відповідні стратегії для поліпшення ринкових позицій країни на європейському ринку [11, 12, 13, 14].

У великих економіках, які мають достатній рівень самозабезпеченості, економічне зростання часто ґрунтується на здатності ефективно використовувати та перерозподіляти наявні ресурси, що дозволяє досягати стабільного розвитку та забезпечувати конкурентні переваги в умовах глобалізації. Прихильники концепції економічної конкурентоспроможності стверджують, що рівень конкурентоспроможності тісно пов'язаний з основними завданнями економічного розвитку та відображає виклики глобалізованої економіки.

Для формування сильних позицій на міжнародній арені та досягнення сталого економічного розвитку необхідно враховувати кілька важливих аспектів [15; 16]. Це включає просування пріоритетних секторів економіки, розвиток людського капіталу, доступ до інновацій та знань, а також удосконалення інституційних умов та підвищення ефективності управління фінансами [17; 18]. Крім того, здатність країни адаптуватися до змін зовнішнього середовища, ефективне використання виробничих факторів та нематеріальних ресурсів, таких як інтелектуальний капітал і технологічні навички, також є ключовими для підтримки та посилення конкурентних переваг [19; 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26].

У рамках теорії міжнародної торгівлі конкурентоспроможність визначається як здатність бізнесу функціонувати на зовнішніх ринках, розвиваючи експорт та підтримуючи реальне економічне зростання, з одночасним збереженням продуктивності. Конкурентоспроможність країни також залежить від сприйняття її продукції на зовнішніх ринках та відповідності цієї продукції попиту з точки зору ціни, якості та обсягу. Це дозволяє країні отримувати стабільний дохід та розширювати економічну діяльність [27].

У сучасних умовах глобальної економіки та вільного переміщення виробничих факторів конкурентоспроможність також проявляється у вигляді боротьби за ресурси, такі як капітал, ноу-хау, управлінські компетенції та кваліфіковані кадри. Підвищення ефективності використання факторів виробництва, а особливо нематеріальних активів, є основою для зміцнення конкурентних позицій економіки країни на міжнародній арені, що є надзвичайно важливим в умовах глобальної конкуренції та впливу зовнішніх фінансових ринків [28].

Всесвітній економічний форум визначає конкурентоспроможність як сукупність інститутів, політик і факторів, що визначають рівень продуктивності в країні. Продуктивність, у свою чергу, визначає рівень добробуту, якого може досягти економіка, і норми прибутку від інвестицій, що є основою економічного зростання [29]. Більш конкурентоспроможна економіка, як правило, зростає швидше, оскільки здатність залучати та ефективно використовувати інвестиції забезпечує стійке підвищення продуктивності та добробуту населення [30].

Конкурентоспроможність — це багатозначний термін, який охоплює як добробут громадян (зазвичай вимірюється ВВП на душу населення), так і здатність країни забезпечувати успіх у комерційній діяльності на міжнародних ринках [31]. Вона є результатом складної динамічної взаємодії між трьома основними елементами:

1. Конкурентний потенціал — пов'язаний із наявністю ресурсів або факторів виробництва.
2. Конкурентна позиція — відображає результати конкурентної діяльності країни.
3. Процеси управління — оптимальне функціонування та використання наявного потенціалу для досягнення бажаних конкурентних результатів.

Деякі дослідники підкреслюють важливість розмежування між міжнародною конкурентоспроможністю, або конкурентним потенціалом

(вихідні можливості країни), та конкурентною позицією, що є результатом реалізації цих можливостей на практиці [32]. Конкурентний потенціал є динамічною категорією, що характеризує здатність економіки до довгострокового розвитку в умовах відкритої економіки. Це включає адаптацію економічної структури та розвитку експорту відповідно до змін у світовому попиті, що є важливим показником гнучкості та стабільності економіки країни [33].

Конкурентоспроможність визначається інституційними та інфраструктурними умовами, а також факторами, що стосуються підприємств і людського капіталу. Таким чином, у дослідженнях міжнародної конкурентоспроможності акцент зміщується з аналізу торгівлі, послуг і капітальних потоків до умов економічного розвитку на глобальному рівні. Відносні переваги формуються не тільки через обмін товарами та поділ праці, а й через міжнародну діяльність, розвиток людського капіталу, інновації та підприємництво [24]. Поняття "міжнародна конкурентна позиція" є вузьким і характеризує результати конкурентоспроможності, відображаючи частку країни у світовому товарообігу та її місце в міжнародних потоках товарів, послуг і факторів виробництва [27]. Конкурентна позиція країни вимірюється як обсягом, так і структурою її товарообігу та відображає зовнішній прояв конкурентоспроможності факторів виробництва [34]. Членство у міжнародних організаціях і спільнотах посилює конкурентну позицію, так само як і ефекти синергії від співпраці між національними компаніями та міжнародними корпораціями й інвестиційними групами [24].

Застосування динамічного підходу до конкурентоспроможності вимагає оцінки здатності країни конкурувати не тільки зараз, а й у довгостроковій перспективі, тобто зберігати чи покращувати конкурентні позиції в майбутньому [24]. У цьому випадку аналіз конкурентоспроможності ґрунтується на змінних, що забезпечують підвищення конкурентного потенціалу.

Міжнародна конкурентоспроможність пов'язана з концепцією порівняльних переваг, згідно з якою торговельні потоки формуються через відносні відмінності у витратах між партнерами. Конкурентоспроможність означає, що країни вміло використовують свої природні переваги й формують відповідні конкурентні переваги [35]. Джерела порівняльних переваг охоплюють: ефективне використання виробничих факторів, технологічний прогрес, спеціалізацію та експорт продукції, виготовленої з меншими витратами, а також досягнення ефектів масштабу вітчизняними компаніями [36].

Агропродовольчі товари мають особливе значення в міжнародній торгівлі. Довгострокова конкурентоспроможність агропродовольчого сектору залежить від його здатності ефективно працювати на міжнародних ринках, що робить аналіз конкурентоспроможності цих товарів актуальним [37]. Згідно з моделлю Портера, фактори конкурентоспроможності аграрних підприємств поділяються на внутрішні (контрольовані підприємством) та зовнішні (неконтрольовані). До внутрішніх факторів належать розмір ферми, структурні характеристики, соціальний капітал (вік, стать, освіта фермера), тоді як зовнішні фактори охоплюють наявність ресурсів у країні, попит, державну підтримку та інфраструктуру [28]. Водночас оцінка конкурентоспроможності в сільському господарстві є складною через специфіку галузі [38].

Ключовим показником, що відображає конкурентну позицію держав-членів ЄС у торгівлі аграрною продукцією, є частка експорту та імпорту аграрної продукції країни в загальному експорті й імпорті сектору (SX, SM). Збільшення цих показників, як правило, свідчить про зміцнення позицій країни на міжнародному ринку.

$$SX = \frac{X_{aj}}{X_{aEU}} \times 100 \quad (1.1)$$

$$SM = \frac{M_{aj}}{M_{aEU}} \times 100 \quad (1.2)$$

де: a - продукція сільського господарства j -тої країни, M - величина імпорту всередині Співтовариства, X - вартість експорту всередині Співтовариства, X_{aEU} , M_{aEU} - експорт/імпорт продукції сільського господарства всередині Співтовариства в усіх державах-членах Європейського Союзу [39].

Торговельний баланс (TB) розраховувався як різниця між експортом та імпортом продукції сільського господарства в досліджуваній державі-члені ЄС відповідно до наступного рівняння:

$$TB = X_{aj} - M_{aj} \quad (1.3)$$

де: X_{aj} - вартість внутрішнього експорту сільськогосподарської продукції у відповідній країні « j »; M_{aj} - вартість внутрішнього імпорту сільськогосподарської продукції у відповідній країні « j » [39].

Перевищення експорту над імпортом у певній країні свідчить про наявність у неї порівняльної переваги. Збільшення профіциту торговельного балансу можна розглядати як покращення її конкурентної позиції, тоді як постійне зростання торговельного дефіциту вказує на зниження конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Значущість торгівлі сільськогосподарською продукцією для країн ЄС оцінюється за часткою експорту цієї продукції в загальному обсязі експорту відповідних країн (IX).

$$IX = \frac{X_{aj}}{X_{tj}} \quad (1.4)$$

де: X_{aj} - вартість внутрішнього експорту сільськогосподарської продукції у відповідній країні « j »; X_{tj} —вартість внутрішнього експорту всіх продуктів у країні « j ».

Експортна спеціалізація країни на продукції сільського господарства виражається як коефіцієнт покриття торгівлі (TCR):

$$TCR = \frac{X_{aj}}{M_{aj}} \times 100 \quad (1.5)$$

де: X_{aj} - вартість внутрішнього експорту сільськогосподарської продукції у відповідній країні «j»; M_{aj} - вартість внутрішнього імпорту сільськогосподарської продукції у відповідній країні «j» [39].

Якщо значення TCR перевищує 100, це свідчить про те, що країна спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції, оскільки експортує більше цієї категорії товарів, ніж імпортує. Отже, країна має відносно порівняльну перевагу над країною-партнером [Там же].

Коефіцієнт внутрішньогалузевої торгівлі Грубеля-Ллойда (ІТ) застосовується для оцінки одночасного експорту та імпорту в межах однієї групи товарів [40] і визначається за такою формулою:

$$ІТ = \frac{(X_{aj} + M_{aj}) - |X_{aj} - M_{aj}|}{X_{aj} + M_{aj}} \times 100 \quad (1.6)$$

Коефіцієнт ІТ може варіюватися від 0 до 100. Значення 0 означає, що торгівля є міжгалузевою, тобто експорт і імпорт у певній галузі не співпадають — відбувається лише експорт або лише імпорт. Чим ближче значення ІТ до 100, тим активнішою є внутрішньогалузева торгівля: експорт і імпорт відбуваються одночасно в одній галузі. Коли значення ІТ дорівнює 100, це свідчить про виключно внутрішньогалузеву торгівлю, де обсяги експорту дорівнюють обсягам імпорту в конкретній галузі [39].

Іншим показником для оцінки конкурентної позиції аграрного сектору країн-членів ЄС на спільному ринку є коефіцієнт виявлених порівняльних переваг, розроблений Б. Баласою [41]. Згодом цей індекс був удосконалений і трансформований у коефіцієнт відносної експортної переваги (RXA). Модифікована методика розрахунку, запропонована Т. Воллратом, дала змогу уникнути подвійного обліку аналізованих країн і галузей. Коефіцієнт відносної експортної переваги обчислюється за такою формулою:

$$RXA = \frac{\frac{X_{aj}}{X_{t-a, j}}}{\frac{X_{(a, EU-j)}}{X_{(t-a, EU-j)}}} \times 100 \quad (1.7)$$

де: X_{aj} - експорт сільськогосподарської продукції країни «j» в середині ЄС; $X_{t-a, j}$ - загальний експорт країни «j» в середині ЄС без урахування

сільськогосподарської продукції; $X_{(a,EU-j)}$ - загальний експорт сільськогосподарської продукції усіх країн-членів співтовариства в середині ЄС після віднімання країни «j»; $X_{(t-a,EU-j)}$ - загальний обсяг внутрішнього експорту всіх продуктів із усіх країн ЄС після віднімання продукції сільського господарства та країни «j» [42].

Значення показника RХА вище 100 свідчить про наявність у країни порівняльних переваг на аналізованому ринку для певної групи товарів, тоді як значення нижче 100 вказує на відсутність таких переваг [39].

Для порівняння країн за конкурентним потенціалом використовуються такі показники: частка сільського господарства в загальній валовій доданій вартості (%), продуктивність праці та продуктивність землі. Перший показник відображає роль сільського господарства в економіці країни та є поширеним індикатором взаємозв'язку цього сектору з економікою загалом. Показники продуктивності дозволяють оцінити рівень розвитку сільського господарства: продуктивність праці визначається як співвідношення валової доданої вартості до чисельності працівників у сільському господарстві, а продуктивність землі — як вартість сільськогосподарської продукції з розрахунку на 1 га використовуваних земель [43].

Для оцінки міжнародної конкурентної позиції країн у межах інтеграційного об'єднання застосовуються такі показники, як частка експорту та імпорту сільськогосподарської продукції в загальному експорті та імпорті, торговельний баланс сільськогосподарської продукції, частка сільськогосподарського експорту в загальному внутрішньому експорті країн ЄС, коефіцієнт охоплення торгівлею, коефіцієнт внутрішньогалузевої торгівлі Грубеля–Ллойда та коефіцієнт виявлених порівняльних переваг. Порівнюючи Україну з країнами ЄС, слід враховувати різницю у статистичному обліку основних показників діяльності аграрного сектору, а також моделювати варіанти інтеграції України в ЄС, оскільки наразі Україна має статус кандидата на вступ до Співтовариства.

1.3. Значення європейської інтеграції на конкурентні можливості аграрної сфери нових країн ЄС

Інтеграція країн Центральної та Східної Європи в Європейський Союз стала значним викликом як для старих, так і для нових членів з багатьох причин [44]. Розширення ЄС у 2004 році надало цим країнам можливості для вільного обміну товарами, збільшило обсяги торгівлі та попит на їхню продукцію [45]. З одного боку, інтеграційні процеси посилили конкуренцію між державами, а з іншого — відкрили перед ними нові перспективи. Зокрема, в аграрному секторі розширення ЄС разом із реформою Спільної аграрної політики, зниженням рівня захисту та мит призвело до змін на ринках сільськогосподарської продукції та посилення конкурентного середовища [46]. Крім того, технологічні інновації та підтримка аграрного сектору як на національному рівні, так і на рівні ЄС мали значний вплив на виробництво і товарообмін між країнами. Підвищення доходу на душу населення також посилює торгівлю всередині галузей між державами, що може впливати на модель спеціалізації у торгівлі [47]. Так, умови розвитку сільського господарства та харчової промисловості постійно змінюються через зростаючу взаємозалежність економік та відкриття зовнішніх ринків [48]. Це створює конкуренцію між агропродовольчою продукцією різних країн, що змінює рівень конкурентоспроможності агросектору в кожній із них. З огляду на схожий сільськогосподарський потенціал України та деяких країн Центральної та Східної Європи, варто уважно розглянути зміни, що відбуваються в нових державах-членах, які приєдналися до ЄС у 2004 році або пізніше.

Сільське господарство відіграє важливу роль у країнах-членах ЄС, а зміни в аграрному секторі та його внесок в економічний розвиток становлять вагомую частину економічної історії Європи [19]. Ключовим питанням у дискусіях про роль сільського господарства є його внесок у економічне зростання. Цікавий парадокс полягає в тому, що з падінням загального рівня економічного розвитку в певних країнах частка сільського господарства у структурі валової доданої вартості зростає разом із продуктивністю сектору

[49]. У країнах ЄС частка аграрного сектору у ВДВ у період з 2004 по 2020 рік варіювалася від 0,4% у Люксембурзі до 9,3% у Румунії. Болгарія, Греція, Латвія, Угорщина, Хорватія та Литва також зберігають відносно високий показник, але він не перевищує 4%. Існує помітна різниця між старими (ЄС-15) і новими (ЄС-13) державами-членами. Середня частка сільського господарства у ВДВ для ЄС-15 становила 2%, тоді як для ЄС-13 цей показник був удвічі вищим (рис. 1.1).

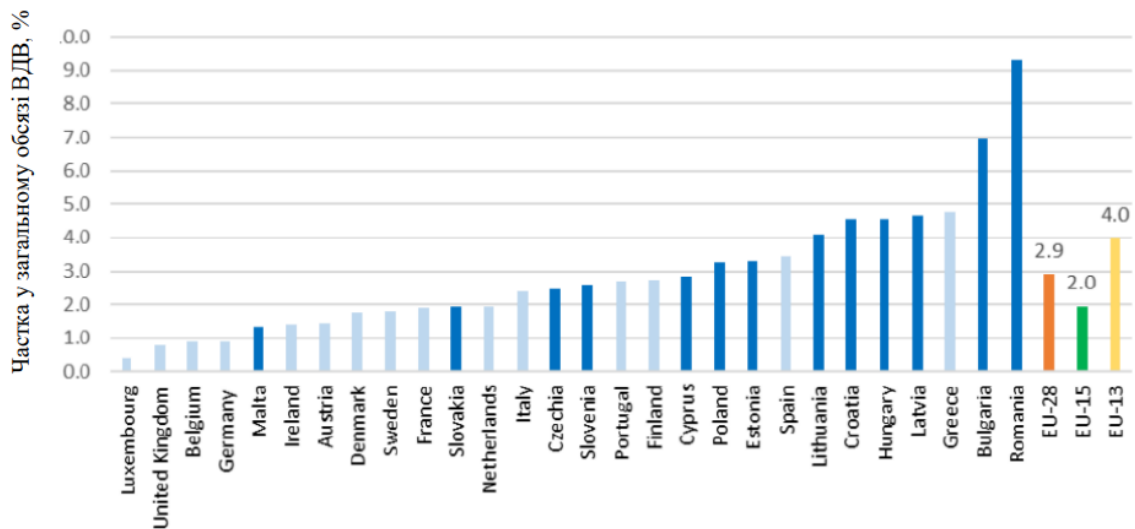

Рис. 1.1. Рейтинг країн-членів ЄС за часткою сільського господарства в загальній ВДВ з 2004 по 2020 рр. (%).

Джерело: [39]

Аналіз змін частки сільського господарства у загальній валовій доданій вартості (ВДВ) з 2004 по 2020 рік показує, що ці процеси відбувалися інтенсивніше в нових державах-членах ЄС. Найбільше зниження частки спостерігалось в Румунії та Болгарії, де показник зменшився на 9,8 та 5,9 відсоткових пунктів (п.п.) відповідно. У середньому, частка аграрного сектору у ВДВ нових членів ЄС знизилася на 1 п.п., тоді як у країнах ЄС-15 — лише на 0,1 п.п. (рис. 1.2). Така тенденція пов'язана з глибокими структурними змінами та соціально-економічним розвитком, що інтенсивно відбувалися у нових країнах-членах після їхнього приєднання до ЄС. Незважаючи на зменшення частки первинного сектора, його економічна роль залишається значущою [50].

Як правило, економічне значення сільського господарства є вищим у східних та південних країнах Європи порівняно із західними і північними регіонами [51].

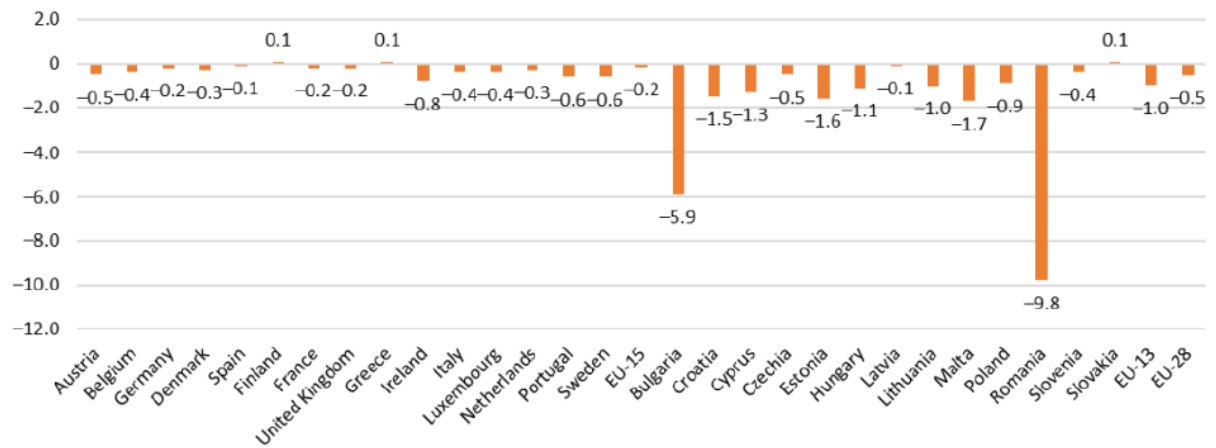

Рис. 1.2. Зміни частки сільського господарства в загальній ВДВ у країнах ЄС з 2004 по 2020 рр. (п. п.).

Джерело: [39]

Цей аналіз підкреслює, що аграрний сектор країн ЄС має значну різноманітність, пов'язану як з ресурсними можливостями, так і з ефективністю їхнього використання [52; 53]. Одним із ключових аспектів міжнародної конкурентоспроможності є продуктивність праці, яка виступає важливим показником економічної ефективності [54]. Польські дослідження свідчать про значний розрив між продуктивністю праці у старих та нових країнах ЄС: у 2004 році середня продуктивність праці в старих країнах становила 27 541,4 євро на одну робочу одиницю, а в нових членах — лише 6 093 євро/AWU. З часом інтеграція з ЄС сприяла підвищенню продуктивності праці в нових країнах-членах, однак цей показник усе ще лишається нижчим, ніж у ЄС-15. Це відставання розглядається як перешкода для інтенсивного зростання та економічного зближення між країнами [55, 56].

Крім того, продуктивність землі також демонструє відмінності між групами країн, хоч у більшості членів ЄС спостерігається її загальне зростання. Особливо швидке зростання відзначається в таких країнах, як Литва, Латвія, Польща та Іспанія, що говорить про їхній потенціал для подальшого зростання конкурентоспроможності.

У сфері зовнішньої торгівлі аграрною продукцією старі країни-члени, зокрема Нідерланди, Франція та Іспанія, залишаються основними експортерами, незважаючи на деяке зниження їхньої частки ринку на тлі інтеграції нових країн. У 2020 році частка експорту цих трьох країн у загальному внутрішньому ринку ЄС складала 55,4%, що демонструє високу концентрацію. Польща та Угорщина, а також Чехія змогли поліпшити свої позиції в експорті, а частка країн ЄС-13 зросла на 10 відсоткових пунктів у період з 2004 по 2020 рік [54].

Дані про концентрацію внутрішнього імпорту та торговельний баланс вказують на стійкі тенденції у розвитку аграрного сектору в ЄС. Концентрація внутрішнього імпорту виявляється нижчою, ніж експорту, але частка найбільших імпортерів (Німеччини, Франції, Італії, Бельгії та Іспанії) навіть зросла за аналізований період, досягнувши 49,11% у 2020 році. Це свідчить про стабільну домінуючу роль старих членів ЄС у внутрішній торгівлі. Водночас нові країни-члени, зокрема Польща, Румунія, Чехія та Угорщина, покращили свої позиції, підтверджуючи поступову інтеграцію у внутрішній ринок.

Торговельний баланс свідчить про збільшення конкурентоспроможності нових членів ЄС. У 2004 році чотири з восьми країн із позитивним сальдо були новими членами, а в 2020 році їх кількість зросла до п'яти, серед них Болгарія та Угорщина демонструють постійно позитивний баланс. Найбільший активний баланс спостерігається у Нідерландів та Іспанії, тоді як Велика Британія та Німеччина мають значний дефіцит. Проте в деяких нових країнах-членах, таких як Польща, Чехія та Естонія, дефіцит торговельного балансу зріс.

Особливий інтерес викликає показник покриття торгівлі (TCR), що демонструє покращення конкурентних позицій більшості нових членів ЄС-13. Для них TCR зріс на 19,2 п.п., тоді як у ЄС-15 цей показник зріс лише на 0,5 п.п. Це свідчить про швидший прогрес нових країн у розвитку їхніх конкурентних переваг в аграрному секторі [39].

У структурі експорту частка сільськогосподарської продукції залишається значною для таких країн ЄС-15, як Іспанія, Нідерланди, Данія,

Франція, а також для нових членів – Болгарії, Латвії, Литви та Румунії. Ці країни демонструють високу частку аграрного експорту у своїх загальних показниках. Зростання експорту сільськогосподарської продукції порівняно із загальним експортом пояснюється зняттям торговельних бар'єрів після вступу до ЄС.

Отже, старі країни-члени (Німеччина, Франція, Іспанія, Нідерланди) зберігають домінантні позиції як експортери й імпортери, але їхня частка поступово знижується на користь нових членів. Нові країни ЄС, зокрема Польща, Румунія, Чехія, Болгарія та Угорщина, демонструють зростання конкурентоспроможності, що підтверджується зростанням TCR та покращенням позицій у внутрішній торгівлі. Хоча зростання імпорту в деяких нових членах випереджає експорт, загальні тенденції свідчать про інтеграцію цих країн у внутрішній ринок ЄС та їхній поступовий перехід до конкурентного зростання.

Аналіз коефіцієнта Грюбеля–Ллойда (ІТ) та індексу порівняльної переваги (RХА) дозволяє оцінити конкурентоспроможність країн-членів ЄС у внутрішньогалузевій торгівлі та сільськогосподарській продукції [39].

Серед старих членів ЄС найбільша інтенсивність внутрішньогалузевої торгівлі спостерігалася у Бельгії, Данії та Греції, що свідчить про високий рівень інтеграції їхнього аграрного сектору у внутрішньому ринку ЄС. Серед нових членів лідерами за цим показником стали Словаччина, Латвія, Румунія та Чехія. Значне покращення спостерігалася у Хорватії, Естонії та Словенії, що свідчить про прогресивну адаптацію до вимог спільного ринку.

Серед нових членів найвищі показники RХА у 2020 році були в Болгарії, Хорватії, Латвії, Литви та Кіпру, що демонструє їхню значну спеціалізацію в аграрному секторі. Найсуттєвіше зростання індексу RХА зафіксовано в Хорватії (з 21,1 до 207,7) та Латвії (з 44,4 до 204,3), що свідчить про зростання їхньої конкурентоспроможності. Водночас країни, такі як Чехія, Словаччина, Словенія та Естонія, хоча й покращили свої позиції, ще не досягли значної порівняльної переваги ($RХА < 100$) [39].

Виклики та структурні особливості:

- Польща. Незважаючи на успіхи у харчовій промисловості на світовому ринку, мала структурні обмеження у використанні аграрного потенціалу, що впливало на її позиції у торгівлі агропродукцією.
- Угорщина. Зберегла конкурентоспроможність у сировинних продуктах, але зіткнулася зі зниженням позицій у переробленій продукції.
- Мальта. Демонструвала слабші конкурентні позиції у сільськогосподарському секторі.

Інтеграція нових країн до ЄС забезпечила:

1. Фінансову підтримку через Спільну сільськогосподарську політику ЄС, яка сприяла покращенню інфраструктури.
2. Доступ до ресурсів, включаючи генетичні матеріали, інтелектуальну власність та нові технології.
3. Стимулювання досліджень і розвиток інновацій.

Отже, інтеграція нових членів у ЄС мала значний позитивний вплив на аграрний сектор цих країн. Хоча вони зіткнулися з посиленням конкуренції від більш розвинених економік, це стимулювало вдосконалення їхньої продуктивності та підвищення конкурентоспроможності. Прогрес у показниках ІТ та РХА підтверджує, що більшість нових членів ЄС поступово зміцнюють свої позиції на спільному ринку.

Висновки до розділу

1. САП відіграє важливу роль у підтримці сільськогосподарського сектору країн-членів ЄС. Фінансова підтримка, яку забезпечує ця політика, сприяє ефективному використанню ресурсів та підвищенню продуктивності, що гарантує стабільне постачання продуктів харчування та гідний рівень доходу для фермерів. Завдяки адаптації до нових економічних і суспільних викликів, САП надає сучасні інструменти для розвитку сільських територій, підвищення конкурентоспроможності та підтримки аграрного сектору.

2. Для аналізу позицій аграрного сектору використовуються такі показники, як частка експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, торговельний баланс, коефіцієнт покриття торгівлі (TCR), коефіцієнт внутрішньогалузевої торгівлі Грубеля–Ллойда (ІТ), та індекс порівняльних переваг (RХА). Порівняння позицій України з країнами ЄС потребує врахування специфіки статистичних даних та умов її гіпотетичної інтеграції до ЄС.

3. Включення країн Центральної та Східної Європи до спільного ринку ЄС посилило їхню міжнародну конкурентоспроможність у сільському господарстві, завдяки відкритому доступу до ринку та можливості виходу на ширші споживчі сегменти ЄС. З 2004 до 2020 року позиції країн ЄС-13 на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції поступово зміцнювалися, що вказує на їхню успішну інтеграцію до єдиної торговельної системи ЄС.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА АГРАРНОГО СЕКТОРУ ПОЛЬЩІ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄС

2.1. Реформування сільськогосподарського сектору Польщі до 2004

Після завершення Другої світової війни аграрний сектор Польщі зазнав значних збитків, що змусило уряд провести аграрну реформу. Її основною метою було ліквідувати великі земельні наділи та забезпечити землю селянам і робітникам, що призвело до значних змін у аграрній структурі країни. Це стало причиною виникнення численних дрібних господарств, які почали забезпечувати продовольчі потреби. Проте до 1990-х років приватна власність залишалась панівною, а більшість господарств мали сімейний характер. Водночас приватні ферми зазнавали серйозних обмежень з боку держави, зокрема через обов'язкові поставки продукції та обмежений доступ до ресурсів.

Протягом періоду з 1944 по 1989 рік польське сільське господарство, як і в інших країнах соціалістичного блоку, не діяло за ринковими принципами, але при цьому переважало приватне володіння. Відмова від примусової колективізації в 1956 році сприяла формуванню змішаної моделі сільського господарства, де основною формою залишались індивідуальні сімейні ферми. На 1989 рік сімейні ферми займали приблизно 76% сільськогосподарських угідь, в той час як державний сектор і кооперативи володіли 19% та 4% відповідно [66].

Після економічних змін у Польщі на початку 1990-х років, колишні державні господарства були ліквідовані, що призвело до посилення економічних проблем у сільській місцевості, зокрема високого рівня безробіття. Водночас у приватному секторі почалась поляризація господарств: зростала кількість як малих, так і великих фермерських господарств, водночас середніх ставало менше. Частина середніх ферм, намагаючись адаптуватися до нових умов, трансформувалася в комерційні, інші ж перетворювались на дрібні господарства [67].

Після економічних реформ 1990-х років сільське господарство відіграло важливу соціальну роль. Закриття численних промислових

підприємств і зростання безробіття змусили багатьох мігрантів повернутися в села, що спричинило збільшення сільськогосподарського населення та появу аграрного безробіття. Сільське господарство стало своєрідним "поглиначем" соціальних витрат трансформаційного періоду. Лібералізація цін та відкриття ринку стимулювали конкуренцію серед фермерів, змусивши їх знижувати собівартість продукції, змінювати напрямки виробництва та підвищувати якість товарів [65].

Великі зміни відбулись і в технічному оснащенні фермерських господарств, що сприяло механізації праці і покращенню продуктивності. Проблеми зі збутом продукції, а також ліквідація державних закупівельних підприємств змусили фермерів шукати способи оптимізації виробництва і розширяти альтернативні джерела доходів, що, в свою чергу, сприяло розвитку підприємництва в сільських районах.

Розпочата в Польщі економічна трансформація була безпосередньо пов'язана з реалізацією «плану Бальцеровича» у 1990 році, який мав на меті лібералізацію економіки та стабілізацію національної валюти. До цього входили заходи щодо скасування елементів командно-адміністративної системи, внутрішньої конвертованості злотого, стабілізації валютного курсу, обмеження державних субсидій і значного підвищення процентних ставок. Хоча цей перехід до ринкової економіки був складним, він підготував польських фермерів до конкуренції на європейському ринку та сприяв економічному розвитку аграрного сектора [69].

У 1990-х роках, паралельно з лібералізацією і стабілізацією економіки, в Польщі також розпочалась третя ключова частина реформ — процес приватизації та створення ринкових інститутів, що тривав багато років. Сільське господарство значно постраждало від цих змін, оскільки для країн Центральної та Східної Європи, включаючи Польщу, була характерна надмірна аграризація економіки. Високий відсоток робочої сили був зайнятий у сільському господарстві, яке становило значну частину валового внутрішнього продукту (ВВП). Так, у 1990 році частка сільського господарства у ВВП

більшість країн цього регіону становила 10–20%, а в Польщі і Румунії частка трудових ресурсів у сільському господарстві перевищувала 20% [70, 71].

Різка зміна управлінської системи вимагала від фермерів прийняття самостійних рішень щодо виробництва та продажу продукції, що було ризикованим. Основною зміною для польського сільського господарства став перехід до ринкових умов, в яких суб'єкти з приватною власністю на засоби виробництва, як-от сімейні ферми та сільськогосподарські кооперативи, повинні були функціонувати на вільному ринку. На відміну від інших країн соціалістичного табору, польське сільське господарство значною мірою залишалося приватним навіть під час централізованого планування, що дозволило уникнути масштабної деколективізації.

Після 1989 року в розвитку аграрного сектору Польщі можна виокремити два етапи: 1990–2003 роки, які були періодом трансформації, та з 2004 року, коли Польща стала членом Європейського Союзу [72]. Реформи та модернізація сільського господарства в цей час визначались зміною економічної системи та інтеграцією Польщі до ЄС, що суттєво вплинуло на сільське господарство на двох рівнях: на рівні окремих фермерських господарств та загалом в аграрному секторі.

В рамках "шокової терапії" були дерегульовані ціни на сільськогосподарську продукцію, що призвело до тимчасового зниження рентабельності сільського господарства. Щоб підтримати цей процес і пом'якшити негативні наслідки, Польща почала створення нового інституційного середовища для аграрного сектору. Зокрема, у 1990 році було засновано Агентство сільськогосподарського ринку (ARR), а в 1992 — Фонд реструктуризації та списання боргів, що заклало основи для майбутньої модернізації галузі. У 1994 році було створено Агентство з реструктуризації та модернізації сільського господарства (ARiMR), яке стало важливим інструментом підтримки аграрного сектору. Крім того, для управління державною сільськогосподарською власністю було створено Агентство сільськогосподарського майна Держказначейства (AWRSP) у 1991 році, яке в

2003 році було трансформовано в Агентство сільськогосподарського майна (ANR) з метою реструктуризації та приватизації активів колишніх державних фермерських господарств.

До серпня 2017 року ARR та ANR активно працювали, а з 1 вересня 2017 року їх функції були передані до Національного центру підтримки сільського господарства (KOWR), при цьому ARiMR і KOWR продовжували виконувати роль платіжних агентств, акредитованих для реалізації Спільної аграрної політики ЄС у Польщі [66].

Соціально-політичні зміни в Польщі 1989 року стали поштовхом до впровадження ринкових механізмів замість командно-розподільчої системи управління економікою. Вільний ринок радикально змінив аграрний сектор. У 1990–1991 роках, під час періоду вільного ринку, була проведена лібералізація цін і відкрита польська економіка для іноземної конкуренції, одночасно скасували субсидії на агропродовольчу продукцію.

Системні зміни 1990–1993 років спричинили різке зниження реальних доходів сільського населення [73]. У 1992 році ці доходи становили лише 53% від рівня 1989 року, що було найнижчим серед усіх секторів польської економіки [74]. Зниження доходів і високі витрати на кредити та борги стали значною перешкодою для модернізації фермерських господарств. Водночас антиінфляційна політика, започаткована в 1990 році, погіршила ситуацію в сільському господарстві, зокрема через скорочення субсидій на сільськогосподарську освіту, осушення земель і консолідацію, які склали лише 5% у 1965–1989 роках.

До 1994 року аграрна політика була зосереджена на лібералізації цінових механізмів, відкритті економіки для іноземної конкуренції, скасуванні субсидій на сільськогосподарську та харчову продукцію, а також значному скороченні підтримки сільських виробників. Після цього почався процес створення нових органів, що здійснювали вплив на аграрний сектор. У цей період лише 18,2% коштів для аграрної політики надходило з державного бюджету, з яких 60-75% склали дотації на соціальне страхування.

З 1990 року в Польщі були реалізовані кілька передвступних програм для розвитку сільського господарства та сільських територій, які мали на меті підготовку Польщі до вступу в ЄС. Зокрема, це була програма PHARE (1990–1997), Нова орієнтація PHARE (1998–2002) та програма SAPARD (2000–2004), яка готувала Польщу до членства в ЄС.

З 1990 року в Польщі реалізовувалися кілька передвступних програм, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільських територій, що мали на меті прискорити підготовку країни до вступу в Європейський Союз:

1. Програма PHARE (1990–1997) — зокрема для сільського господарства, на першому етапі зосереджена на професійній допомозі та розвитку, а потім на технічній підтримці, включаючи навчання, консультування, організацію та управління, що реалізувалося через FAPA.

2. Нова орієнтація PHARE (1998–2002) — з акцентом на розвиток інституцій та створення оперативних регіональних програм.

3. Програма SAPARD (2000–2004) — програма, яка готувала Польщу до вступу в ЄС [75].

Ці програми стали важливими кроками в процесі інтеграції, але їхній основний недолік полягав у відсутності належної координації просторового та економічного впливу інвестицій на розвиток. Як результат, виникли проблеми з хаотичною забудовою, невиправданими витратами на технічну інфраструктуру, а також з диспропорціями в розвитку водопостачання та каналізації, що ускладнювало раціоналізацію сільськогосподарських виробничих площ [76].

Нестабільність економічної ситуації та обмежена державна підтримка сільського господарства в перші роки після 1990 року призвели до високої нестабільності в аграрному секторі. До вступу Польщі в ЄС (2001–2003 роки) рівень виробництва та доданої вартості в сільському господарстві зріс лише незначно порівняно з початком 1990-х. Державна підтримка була обмежена, і її частка в вартості сільськогосподарської продукції становила лише 1,7%, а в доходах аграріїв — 9,1%. Це було зумовлено обмеженістю бюджетних коштів і

небажанням застосовувати протекціоністські інструменти для підтримки цін на продукти харчування [66].

Переговори про вступ Польщі до ЄС розпочалися 31 березня 1998 року. У грудні 1999 року Європейська рада в Гельсінкі затвердила "Дорожню карту переговорів" із графіком їх завершення в 2002 році. Особливо складними були переговори щодо інтеграції аграрного сектору, оскільки польські фермери мали високі очікування, в той час як ЄС заявив, що повне охоплення Польщі сільськогосподарською політикою ЄС одразу після вступу неможливе, оскільки це могло б розбалансувати бюджет ЄС, половина якого йде на фінансування Спільної сільськогосподарської політики (САП).

Польща прагнула до повного охоплення сільськогосподарською політикою ЄС з моменту вступу, в той час як ЄС спочатку не передбачав прямих виплат для польських сільських виробників. Це включало й ліміти виробництва сільськогосподарської продукції. Польські вимоги щодо обсягів виробництва були значно вищими за пропозиції ЄС. Переговори тривали до саміту в Копенгагені 2002 року, де було досягнуто остаточних рішень. В результаті Польща добилася поступок щодо фінансування, зокрема в межах прямих виплат з бюджету ЄС: 25% у 2004 році, 30% у 2005 році, і поступово до 40% у 2007 році з подальшим збільшенням.

З метою покращення конкурентоспроможності польського сільського господарства після вступу до ЄС Польща подала заявку на збільшення рівня прямих виплат за рахунок зменшення коштів на розвиток сільських територій. ЄС погодився на коригування до 20% коштів, виділених на ці фонди, через побоювання, що через недостатню кількість ресурсів і відсутність навичок у фермерів управління програмами буде неефективним.

Важливим питанням були також коригування стандартів ветеринарного та фітосанітарного регулювання, включаючи гігієнічні стандарти для переробних підприємств і моніторинг худоби. У рамках компромісу було дозволено деяким підприємствам тимчасово не виконувати ці стандарти, але їхня продукція могла продаватися лише на внутрішньому ринку Польщі. Так,

до кінця 2006 року 113 молокозаводів та 40 рибопереробних підприємств, а до кінця 2007 року — 332 м'ясокомбінати залишались поза впровадженням стандартів ЄС.

Незважаючи на певні розбіжності, Польща досягла значних поступок, що дозволило зберегти поточну структуру сільського господарства та забезпечити підтримку його розвитку в умовах ЄС. Однак ці зміни не стимулювали фермерів до активної модернізації виробництва.

Таким чином, період трансформації сприяв відкриттю польського сільського господарства до ринкової економіки і підготовці його до функціонування в рамках Спільної аграрної політики ЄС, що стало основою для інтеграції Польщі в Єдиний європейський ринок. Цей перехід був складним, але необхідним для розвитку ефективної ринкової економіки та демократичної системи в країні.

2.2. Розвинення сільського господарства після приєднання Польщі до країн ЄС

Інтеграція Польщі в Європейський Союз з 1 травня 2004 року створила нові умови для розвитку харчової економіки країни, зокрема аграрного сектору. Польща стала не лише суб'єктом, але й співтворцем політики ЄС, включаючи Спільну сільськогосподарську політику (САР), яка підтримує сільські території та сільське господарство. САР еволюціонувала протягом більш ніж 50 років і продовжує отримувати значну частину бюджету ЄС, досягаючи більше ніж 40%. Завдяки цьому Польща отримала значну фінансову підтримку, яка подвійно збільшила можливості для розвитку її агропродовольчого сектору.

Два основні інструменти для реалізації аграрної політики в Польщі після вступу до ЄС стали План розвитку сільської місцевості (ПРСМ) та Секторальна операційна програма «Реструктуризація та модернізація агропродовольчого сектору та розвитку сільських територій» (СОП «Сільське господарство»). Програми, що діяли в період з 2004 по 2006 рік, стали основним джерелом фінансування змін у сільському господарстві та розвитку сільських територій.

ПРСМ і СОП «Сільське господарство» не лише допомогли польському аграрному сектору адаптуватися до умов конкуренції на єдиному ринку ЄС, але й сприяли багатофункціональному розвитку сільських територій.

Загалом, у 2004–2006 роках для реалізації Національного плану розвитку, що охоплював всі сектори економіки, було виділено 17,7 млрд євро державних коштів, з яких 12,8 млрд євро становили кошти ЄС. Фінансування програм ПРСМ та СОП «Сільське господарство» становило 20% і 10% відповідно від загальної суми [77]. Ці програми дозволили також залучити приватні інвестиції на суму понад 900 млн євро.

Програма SAPARD, що діяла до вступу Польщі до ЄС, підготувала агропродовольчий сектор до адаптації до вимог ЄС, зокрема щодо санітарних, гігієнічних та екологічних стандартів. Від 2002 до 2011 року Польща отримала понад 113 млрд злотих на фінансування агропродовольчого сектору та сільських територій, і значна частина цих коштів була спрямована на підтримку створення переробних підприємств, що сприяло підвищенню конкурентоспроможності польського аграрного сектору [78].

Однією з основних форм підтримки аграріїв стали прямі виплати, що регулярно отримують близько 1,4 мільйона фермерів. Вартість цих виплат систематично зростала з 6 млрд злотих у 2004 році до 14 млрд злотих у 2011 році, при цьому середня виплата на один гектар землі сягала приблизно 9000 злотих. Виплати за несприятливі умови ведення господарства також стали важливим джерелом доходу для фермерів.

Програми ЄС також активно підтримували інвестиції в модернізацію фермерських господарств через субсидії, що могли бути використані для створення бізнес-планів. Це дозволяло фермерам модернізувати свої господарства, поліпшуючи їхню конкурентоспроможність. Наприклад, у програмі ПРСМ 2007-2013 роках підтримка для модернізації ферм могла досягати 140 тис. злотих.

Загалом, інтеграція Польщі до ЄС значно посилила конкурентоспроможність її аграрного сектору, що було досягнуто завдяки

фінансовим програмам ЄС, прямим виплатам фермерам і інвестиціям в модернізацію аграрного виробництва. Ці заходи сприяли адаптації польського аграрного сектору до європейських стандартів і вимог, що дозволило країні стати ефективним учасником єдиного ринку ЄС.

Таблиця 2.1

Основні результати впровадження програм SAPARD, RDP 2004-2006, SOP
«Сільське господарство» та RDP 2007-2013 у Польщі

Напрямок фінансування	Кількість бенефіціарів	Загальна сума допомоги, млн злотих	Частка господарств, що отримали допомогу, у загальній кількості аграрних підприємств	Сума допомоги на 1 бенефіціара, злотих
Модернізація фермерських господарств	80 794	7 188	5,95	88 967
Полегшення старту молодим фермерам	42 310	1 736	2,71	41 030
Структурна допомога	73 924	7 136	4,73	96 531
Диверсифікація сільськогосподарської діяльності	17 846	1 136	1,34	63 656
Разом	214 874	17 196	14,73	80 028

Джерело: [78]

Інтеграція Польщі до ЄС та включення польських фермерських господарств у механізми Спільної аграрної політики (САП) мали значний вплив на покращення ситуації з доходами фермерів (рис. 2.1). Перший рік після вступу до ЄС, 2004, став переломним: доходи фермерів зросли понад 20 млрд злотих, що порівняно з 10 млрд злотих у 2003 році, завдяки субсидіям, переважно у формі прямих виплат. Це стало фундаментальним чинником для збільшення доходів фермерських господарств.

У період з 2005 по 2010 рік у реальному вираженні дохід від факторів виробництва на одного штатного працівника в польському сільському господарстві зріс на понад 45%, що значно перевищило зростання цього показника у ЄС-27, де цей показник зріс на 11,1%. Реальні наявні доходи польських аграріїв зросли на 64,3%, що також було вищим за загальне зростання доходів в країні (38,7%).

Субсидії, зокрема прямі виплати, не лише збільшили доходи фермерів, але й допомогли компенсувати негативні наслідки змін клімату, таких як посухи, які впливають на врожайність. Окрім того, ці субсидії компенсували несприятливі економічні умови, коли ціни на сільськогосподарську продукцію зросли на 41% між 1999 і 2009 роками, тоді як ціни на засоби виробництва для сільського господарства зросли на 66% [78].

Ці дані підкреслюють, що субсидії з боку ЄС допомогли польським фермерам стабілізувати їхні доходи, навіть в умовах несприятливих економічних та кліматичних змін. Залучення польських фермерів до механізмів САП стало важливим чинником, що забезпечив їм фінансову підтримку і створив умови для подальшого розвитку аграрного сектору.

Рис. 2.1. Доходи в аграрному секторі в 1999-2010 рр

Джерело: [78]

Інвестиції у польське сільське господарство після переходу до ринкових відносин, особливо в період 2005-2010 років, стали важливим фактором у трансформації матеріально-технічної бази аграрного сектору (рис. 2.2). Хоча раніше спостерігалися дві основні тенденції — повільне збільшення частки основних фондів та процес декапіталізації, завдяки фінансуванню з фондів ЄС і національних джерел, обсяги інвестицій у сільське господарство майже подвоїлися за цей період.

Інвестиції, зокрема через програми співфінансування, такі як SAPARD, SOP «Сільське господарство», RDP і інші, дозволили польським фермерам модернізувати свої господарства, здійснити закупівлю нової техніки, будівництво і реконструкцію інфраструктури, а також впровадження нових технологій у виробництво. Завдяки цьому, частка основних фондів у структурі засобів виробництва зростає з 8% до приблизно 15%, що свідчить про значне покращення матеріально-технічної бази фермерських господарств.

Цей приріст інвестицій мав серйозний вплив на підвищення конкурентоспроможності польського сільського господарства. Впровадження нових технологій та покращення інфраструктури сприяли зростанню продуктивності та ефективності виробництва, що є основою для сталого розвитку сектора в довгостроковій перспективі.

Отже, програми фінансової підтримки з боку ЄС не тільки полегшили адаптацію польських фермерів до умов ринкової економіки, але й сприяли значному підвищенню їх конкурентоспроможності, створюючи сприятливі умови для подальшого розвитку польського сільського господарства.

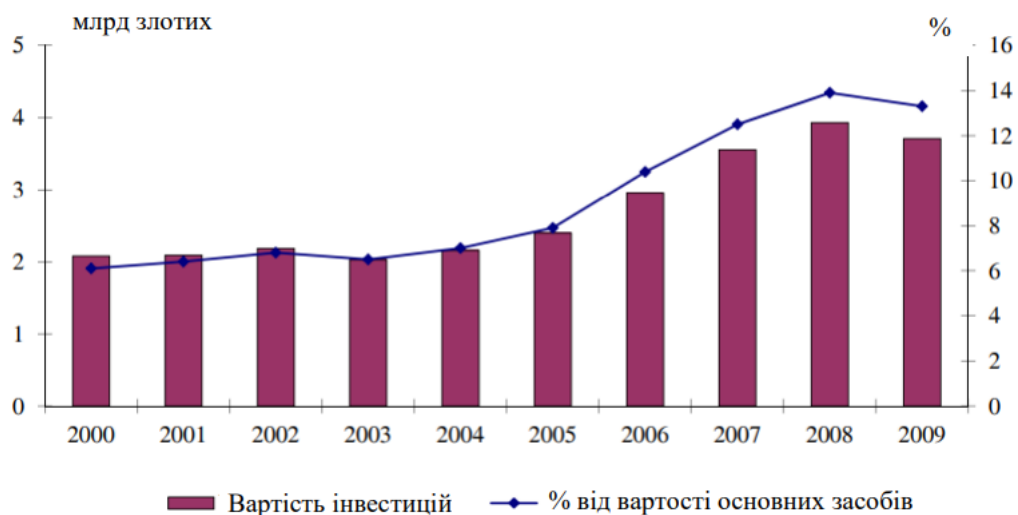

Рис. 2.2. Обсяг інвестицій та зміна вартості основних засобів в аграрному секторі Польщі у 2000-2009 рр.

Джерело: [78]

Включення польського сільського господарства до Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу стало важливим фактором у

трансформації аграрного сектору країни, маючи значний вплив на розвиток виробництва, економічні показники та зовнішню торгівлю.

Вплив на пропозицію:

1. Прямі виплати: Завдяки прямим виплатам фермери змогли отримати додаткові фінансові ресурси для модернізації виробничих фондів. Це дозволило не тільки збільшити обсяги виробництва, а й підвищити ефективність аграрного сектору.

2. Модернізація через RDP: Програми розвитку сільських територій (RDP), співфінансовані ЄС, стали важливим інструментом для покращення інфраструктури та впровадження нових технологій у сільському господарстві. Це сприяло підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності польського аграрного сектору.

Вплив на попит:

1. Зростання експорту: Одним з найбільших успіхів польського сільського господарства після вступу до ЄС стало значне збільшення експорту агропродовольчої продукції. Вартість експорту зросла майже в шість разів — з 5,2 мільярда євро в 2004 році до 29,3 мільярда євро в 2018 році. Це стало важливим джерелом доходів для аграріїв і дозволило компенсувати повільніше зростання внутрішнього попиту, що також є важливим фактором стабільного розвитку [66].

Виробничі показники:

1. Зростання валового обсягу виробництва: З 2004 по 2017 роки валовий обсяг сільськогосподарської продукції зріс на 16%, що свідчить про стабільне та поступове зростання виробництва.

2. Товарна продукція сільського господарства: У 2017 році товарна продукція зросла на 33% порівняно з 2004 роком, що вказує на поступове розширення сільськогосподарського виробництва, підвищення ефективності та впровадження нових технологій.

Валова додана вартість:

1. Нестабільне зростання валової доданої вартості: Незважаючи на стабільне зростання обсягів виробництва, валова додана вартість у сільському господарстві зростала нестабільно, з середнім темпом зростання лише 1% на рік. Це вказує на те, що важливі проблеми, як-то недостатня технічна ефективність та несприятливе співвідношення цін на продукцію та засоби виробництва, залишаються викликами для подальшого розвитку.

Отже:

1. Значний внесок у розвиток аграрного сектору: Інтеграція Польщі до ЄС та включення до механізмів САП забезпечили значні фінансові вливання для модернізації сільського господарства, що сприяло зростанню виробництва, покращенню інфраструктури та збільшенню доходів фермерів.

2. Експорт як важливий фактор розвитку: Зростання експорту агропродовольчої продукції стало важливим індикатором успіху польського сільського господарства, дозволивши компенсувати повільніше зростання внутрішнього попиту.

3. Необхідність підвищення технічної ефективності: Хоча валовий дохід зростав, валова додана вартість залишалася менш стабільною, що свідчить про необхідність подальших зусиль у підвищенні технічної ефективності, модернізації виробничих процесів і покращенні цінових умов для забезпечення стійкого зростання в майбутньому.

Отже, включення польського сільського господарства до САП ЄС сприяло значному покращенню результатів сектора, але для досягнення сталого розвитку необхідно продовжувати працювати над підвищенням ефективності та адаптацією до нових економічних умов.

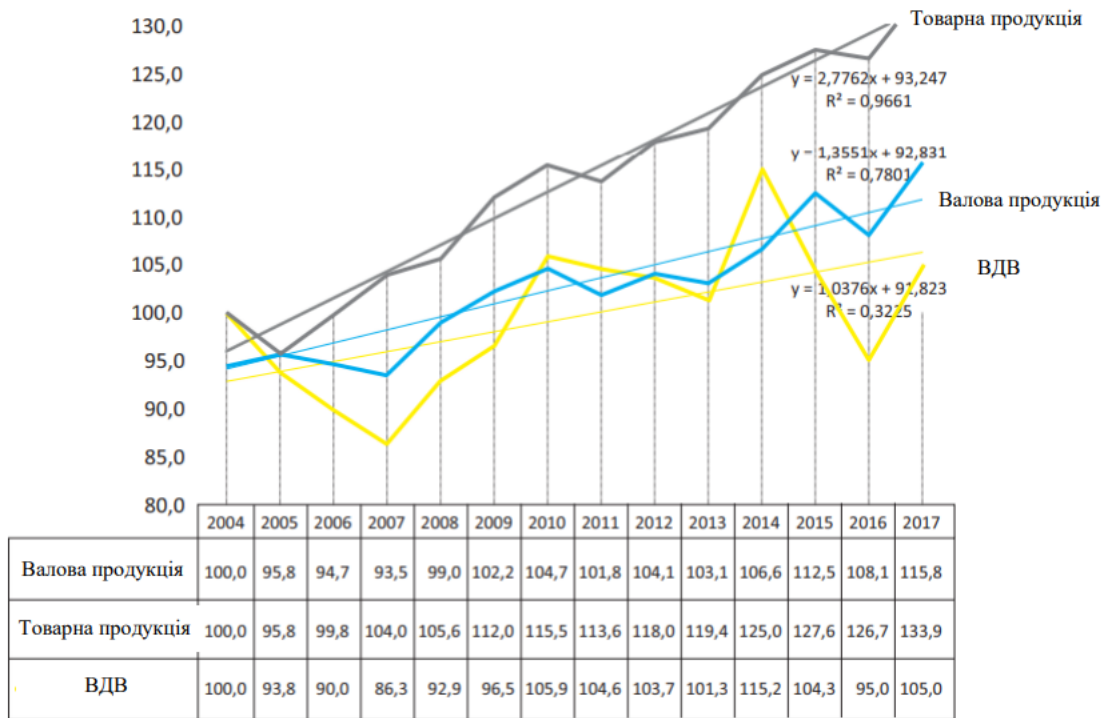

Рис. 2.3. Динаміка виробництва та валової доданої вартості в сільському господарстві Польщі у 2004–2017 роках (постійні ціни, 2004 = 100%)

Джерело: [66, с. 73]

Включення польського сільського господарства до Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу значно вплинуло на доходи фермерів та ефективність виробництва. Проаналізуємо динаміку доходів та обсягів дотаційних коштів, щоб зрозуміти зміни, які відбулися після вступу Польщі до ЄС.

На рис. 2.4. відображено динаміку доходів сільського господарства та обсягів дотаційних коштів, що дозволяє оцінити зміну ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в результаті збільшення фінансової підтримки в межах програм САП.

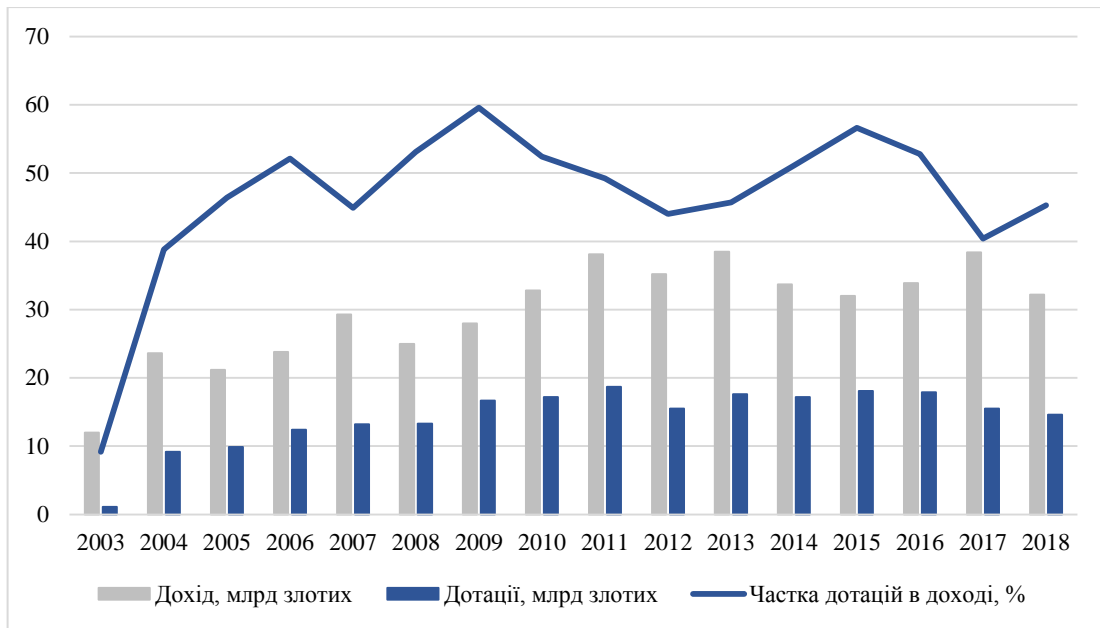

Рис. 2.4. Дохід від сільського господарства в Польщі та підтримка сільського господарства коштами САП

Джерело: побудовано автором за даними [79]

Аналіз змін у рівні аграрних доходів та структурних трансформацій польського сільського господарства після вступу Польщі до Європейського Союзу (ЄС) демонструє важливі етапи розвитку, що тісно пов'язані з впливом Спільної аграрної політики (САП) ЄС, фінансовими вливаннями та адаптацією до нових економічних умов.

1. Ключові етапи змін у рівні аграрних доходів (2004-2018 рр.):

- 2004 рік (після вступу до ЄС): Перше різке зростання доходів, яке відбулося завдяки значному збільшенню субсидій. Субсидії зросли з 1,1 млрд злотих до понад 15 млрд злотих щорічно, що сприяло покращенню фінансової ситуації аграріїв.
- 2010-2011 рр. (після економічної кризи): Другий етап зростання доходів, коли економічна криза була подолана, і аграрний сектор почав відновлюватися. Підвищення субсидій та інших фінансових ресурсів допомогло фермерським господарствам стабілізувати доходи.
- 2014 рік і далі (зниження доходів, за винятком 2017 року): З 2014 року спостерігається тенденція до зниження доходів аграріїв, що може бути

пов'язано з економічною нестабільністю, зниженням цін на сільськогосподарську продукцію та зміною зовнішніх ринкових умов.

2. Вплив субсидій на доходи:

- Зростання частки субсидій у доходах фермерів: Частка субсидій у доходах зросла з 9% до 50%, що свідчить про важливість цих фінансових вливань для сталості доходів. Збільшення субсидій допомогло компенсувати економічні труднощі та підвищити конкурентоспроможність аграріїв на міжнародних ринках.

3. Основні напрямки аграрної політики:

Після 2004 року основними напрямами аграрної політики Польщі стали:

- Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору: Політика сприяла модернізації та впровадженню нових технологій.
- Сталий розвиток сільських територій: Політика розвитку сільських територій зосереджувалася на покращенні якості життя та диверсифікації економіки.
- Екологічна ситуація: Орієнтація на екологічно чисте виробництво та сталий розвиток сільського господарства.
- Соціальні аспекти: Підвищення рівня життя фермерських сімей та збереження ролі сімейних ферм як основи національної аграрної системи.

4. Вплив САП ЄС на польське сільське господарство:

- Технічний прогрес: Вступ Польщі до ЄС дозволив аграріям впроваджувати новітні технології та підвищити продуктивність.
- Зростання доходів фермерів: Прямі виплати та інші програми допомогли забезпечити гідний рівень життя для фермерських сімей.
- Стабілізація аграрних ринків і цін: Завдяки механізмам САП вдалося стабілізувати ринки сільськогосподарської продукції.
- Конкурентоспроможність на світових ринках: Програми САП допомогли польським фермерам підвищити свою конкурентоспроможність на міжнародних ринках, що забезпечило зростання експорту агропродовольчої продукції.

5. Виклики та проблеми:

- Протиріччя в аграрній політиці: За словами М. Вігера, велика кількість завдань та цілей аграрної політики часто призводила до певних протиріч, що ускладнювало досягнення ефективних результатів у довгостроковій перспективі [78].
- Проблеми структурних змін: Перехід до ринкової економіки в Польщі та демографічні зміни (зміна поколінь фермерів) також зменшили швидкість структурних змін у сільському господарстві, що потребувало додаткових стимулів для розвитку.

6. Вплив на інвестиції та модернізацію:

Польща активно використала фінансові ресурси ЄС для модернізації агропродовольчої галузі, що допомогло зробити її однією з найсучасніших у Європі. Інвестиції в основні фонди (покупка нової техніки, модернізація інфраструктури) допомогли підвищити ефективність виробництва, збільшити додану вартість продукції та поліпшити якість харчових продуктів.

7. Ризики та майбутні перспективи:

- Зниження доходів після 2014 року: Незважаючи на успіхи в модернізації, зниження доходів після 2014 року вказує на необхідність подальших змін у політиці, зокрема щодо підвищення технічної ефективності, зниження залежності від субсидій та забезпечення стабільних цін на продукцію.
- Підвищення ефективності аграрної політики: Для забезпечення сталого розвитку польського сільського господарства в майбутньому необхідно продовжити вдосконалення аграрної політики, зокрема зосереджуючись на інноваціях та адаптації до змінюваних умов ринку та клімату.

Отже, вступ Польщі до ЄС та реалізація САП мали значний позитивний вплив на польське сільське господарство, однак для підтримки стійкого розвитку необхідно подолати існуючі проблеми, зокрема в частині технічної ефективності та внутрішньої узгодженості аграрної політики [4, с. 77].

2.3. Засоби здійснення політики країни щодо розвитку сільського господарства у Польщі

Адаптація польського сільського господарства до принципів і вимог ЄС після вступу Польщі до Союзу стала важливим етапом в економічному розвитку країни, і цей процес супроводжувався значними змінами у сільському господарстві та його політиці. Під впливом інтеграційних процесів Польща змогла використати переваги Спільної аграрної політики (САП), що дозволило модернізувати аграрний сектор, підвищити продуктивність, забезпечити продовольчу безпеку та розвинути сільські території.

1. Адаптація польського сільського господарства до ЄС [4, с. 77]

З моменту вступу до ЄС польські аграрії та політики змушені були адаптуватися до європейських стандартів і правил, що включало:

- Впровадження нових стандартів: Польща адаптувалася до європейських норм щодо безпеки харчових продуктів, екологічних вимог та технічних стандартів. Це допомогло покращити якість польської продукції та підвищити її конкурентоспроможність на європейському та світовому ринках.
- Інтеграція виробничих процесів: Виробництво, переробка та експорт аграрної продукції були орієнтовані на нові можливості, які відкривала європейська інтеграція, зокрема через доступ до внутрішнього ринку ЄС.

2. Вплив Спільної аграрної політики (САП) ЄС

САП стала основним інструментом підтримки сільського господарства в ЄС і в Польщі. Вона включала:

- Підвищення продуктивності та доходів фермерів: Завдяки субсидіям, прямим виплатам і програмам підтримки інвестицій аграрії Польщі змогли модернізувати свої господарства, збільшити продуктивність і доходи.
- Сталий розвиток сільських територій: САП сприяла розвитку сільських територій через інвестиції в інфраструктуру, освіту та підтримку соціальних програм.

- Створення стабільних економічних умов: Система цін, прямі виплати та державна підтримка аграрного ринку допомогли стабілізувати сільськогосподарські ринки та знизити волатильність цін на аграрну продукцію.

3. Зміни в фінансуванні САП та її реформи

За роки членства Польщі в ЄС САП зазнала значних змін:

- Зменшення частки витрат на САП у бюджеті ЄС: Якщо у 1980-х роках САП становила майже 70% бюджету ЄС, то на період 2021-2027 років ця частка знизилася до 28,5%. Це стало результатом необхідності зменшення витрат і ефективного використання коштів.

- Реформа САП на 2021-2027 роки: Нова реформа САП була орієнтована на результати і субсидіарність, що надавало державам-членам більше автономії в управлінні аграрною політикою. Основні елементи реформи включали:

- Прямі виплати: Зниження виплат для великих господарств із доходом понад 60 тис. євро, що дозволило зменшити нерівномірний розподіл субсидій.

- Екологічна складова: Новий акцент на екологічні практики в сільському господарстві, що включало фінансування екологічних ініціатив, спрямованих на сталий розвиток.

- Програми підтримки, не пов'язані з виробництвом: Частина коштів, що зекономлені на зменшенні прямих виплат великим фермам, була спрямована на підтримку не виробничих програм, таких як охорона навколишнього середовища чи розвиток сільських територій.

4. Проблеми та виклики

- Справедливий розподіл субсидій: Нові умови для прямих виплат, що знижують субсидії для великих господарств, допомагають забезпечити більш рівномірний розподіл фінансової підтримки серед фермерів, але водночас можуть викликати недовольство серед великих фермерських господарств, які раніше отримували більші субсидії.

- Екологічні вимоги: Підвищення екологічних вимог для аграріїв може створювати додаткові виклики для фермерів, особливо для малих та середніх господарств, що можуть не мати достатньо ресурсів для впровадження екологічних технологій.

- Динаміка ринку: Зниження підтримки для великих фермерських господарств може вплинути на їхню здатність конкурувати на європейському ринку, оскільки вони будуть змушені адаптуватися до нових умов.

5. Перспективи для польського сільського господарства

Адаптація до нових умов у рамках САП і підвищення екологічної складової відкриває нові можливості для польського сільського господарства:

- Сталий розвиток: Поглиблене використання екологічно чистих технологій та зменшення залежності від субсидій дозволить польським аграріям стати більш конкурентоспроможними на світовому ринку, зберігаючи при цьому сталий розвиток і захист навколишнього середовища.

- Інновації та модернізація: Продовження процесів модернізації і інновацій допоможе підтримати високий рівень конкурентоспроможності польських аграріїв, зокрема завдяки підтримці інвестицій у новітні технології та практики.

Таким чином, Спільна аграрна політика ЄС стала основою для модернізації польського сільського господарства, покращення його конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку. Однак нові виклики та зміни в фінансуванні вимагатимуть постійної адаптації аграріїв і ефективного управління аграрною політикою на національному рівні.

Нова структура Спільної аграрної політики (САП) на 2021-2027 роки та зміни в довгостроковому бюджеті ЄС відображають адаптацію аграрної сфери до сучасних викликів, серед яких Brexit, економічні кризи, пандемія COVID-19, а також підвищення екологічних стандартів і забезпечення більш справедливого розподілу ресурсів [80]. Основними елементами нової САП стали зниження частки витрат на сільське господарство в бюджеті ЄС,

реформування механізмів прямих виплат та посилення екологічного і соціального компонентів.

1. Зниження частки витрат на аграрну політику

Протягом десятиліть частка витрат на САП у бюджеті ЄС значно зменшилася. Якщо у 1980-х роках ці витрати становили майже 70% від загального бюджету, то на період 2021-2027 років частка знизилася до 28,5%. Це пояснюється потребою в збалансованому розподілі коштів між різними секторами, а також прагненням зменшити залежність аграрної сфери від субсидій, орієнтуючись на її довгострокову стійкість.

2. Орієнтація на результати та субсидіарність

Реформа САП включає впровадження нової моделі, орієнтованої на результати, що посилює субсидіарність — держави-члени отримали більше повноважень у визначенні та реалізації аграрної політики. ЄС встановив основні параметри (цілі, вимоги, типи втручань), а країни-члени розробляють власні багаторічні стратегічні плани для досягнення цих цілей, що дозволяє враховувати національні потреби та особливості.

3. Прогресивне скорочення прямих виплат

Щоб забезпечити справедливий розподіл ресурсів, САП впровадила прогресивне скорочення прямих виплат великим фермам [81]:

- 25% скорочення для траншу між 60 тис. та 75 тис. євро,
- 50% — для траншу між 75 тис. та 90 тис. євро,
- 75% — для траншу між 90 тис. та 100 тис. євро,
- 100% скорочення для сум понад 100 тис. євро.

Це допомагає перерозподілити фінансові ресурси на користь менших господарств, що підвищує стабільність доходів для малих фермерів і забезпечує рівніші умови конкуренції.

4. Гнучкість у розподілі коштів між програмами

Вперше запроваджено можливість передачі до 15% коштів між першим рівнем (прямі виплати) і другим рівнем (розвиток сільської місцевості), що дозволяє державам-членам гнучко спрямовувати фінанси на пріоритетні

напрямки, зокрема екологічні заходи та підтримку молодих фермерів, які можуть отримати додаткові 2% фінансування.

5. Інтеграція з Next Generation EU

Додаткові 750 млрд євро, виділені через програму Next Generation EU, допоможуть країнам-членам подолати наслідки пандемії та підтримають аграрний сектор. Загальний бюджет на 2021-2027 роки становить 1824,3 млрд євро, з яких на аграрну та морську політику виділено 350,4 млрд євро. Основна частина спрямована на прями виплати (258,6 млрд євро), а розвиток сільської місцевості фінансується через Європейський сільськогосподарський фонд розвитку (85,4 млрд євро).

6. Переваги для польського сільського господарства [82]

Реформа САП відкриває для Польщі нові можливості:

- Підтримка стійкості та розвитку сільської місцевості: Польща може адаптувати спільні цілі до своїх потреб, сприяючи сталому сільському господарству та розвитку регіонів.
- Зниження бюрократії: Менший бюрократичний тягар та більше повноважень національним органам влади забезпечують ефективніше управління політикою.
- Екологічні стандарти: Гнучкі вимоги до екологічних ініціатив дозволяють Польщі визначати пріоритетні екологічні проекти, що підтримують стійкий розвиток.

Нова структура САП сприяє переходу до сталого сільського господарства, надаючи країнам-членам більшу гнучкість у визначенні національних пріоритетів. Польща має можливість використовувати реформу для підвищення конкурентоспроможності, забезпечення стабільного доходу для фермерів та підтримки екологічних ініціатив.

Зміни в довгостроковому бюджеті ЄС і нова структура Спільної аграрної політики (САП) на 2021-2027 роки обумовлені необхідністю адаптації до сучасних викликів, таких як Brexit, кризи останнього десятиліття та пандемія COVID-19. Європейська Комісія запровадила можливість передачі до 15%

коштів між першим рівнем (прямі виплати) і другим рівнем (програми розвитку сільської місцевості) САП. Це дозволяє державам-членам гнучко розподіляти кошти відповідно до пріоритетів, таких як захист навколишнього середовища чи підтримка молодих фермерів, для яких можливе додаткове фінансування у 2% [82].

Фінансування нового довгострокового бюджету поєднано з інструментом Next Generation EU (NGEU), який забезпечує 750 млрд євро для підтримки відновлення після пандемії. Загальний бюджет на 2021-2027 роки складає 1824,3 млрд євро, з яких на аграрну та морську політику виділено 350,4 млрд євро, включаючи 7,5 млрд євро з NGEU [83]. Переважна більшість коштів спрямована на перший рівень САП через Європейський фонд сільськогосподарських гарантій (258,6 млрд євро), тоді як на розвиток сільської місцевості через Європейський сільськогосподарський фонд розвитку (EFRROW) виділено 85,4 млрд євро [84].

Таким чином, нова фінансова перспектива ЄС на 2021-2027 роки та реформа Спільної аграрної політики (САП) спрямовані на вирішення актуальних викликів сільського господарства, зокрема через удосконалення управління, зниження бюрократичного навантаження та впровадження нових екологічних стандартів. Нова модель САП сприяє переходу до сталого сільського господарства, враховуючи специфічні потреби кожної країни-члена ЄС, зокрема Польщі, яка має свободу приймати індивідуальні рішення щодо адаптації спільних цілей до потреб фермерів.

Для польської аграрної політики було визначено п'ять основних напрямків на 2023-2027 роки:

1. Прибуткове сільське господарство – підтримка конкурентоспроможності та продуктивності через інновації, автоматизацію, цифровізацію та сталий розвиток. Особлива увага приділяється малосприятливим районам та кооперації між фермерами.

2. Охорона навколишнього середовища – зменшення впливу кліматичних змін, підвищення обізнаності щодо екологічних методів, підвищення енергоефективності та розвиток відновлювальних джерел енергії.

3. Безпека харчових продуктів – контроль за використанням антибіотиків і добрив, розвиток органічного землеробства, забезпечення якості продуктів харчування та боротьба з харчовими відходами.

4. Розвиток сільських територій – створення робочих місць, підтримка соціально ізольованих груп, розвиток сільських підприємств та послуг.

5. Обмін знаннями та інноваціями – підвищення рівня знань фермерів та розвиток систем консультування.

Таким чином, Польща продовжить впроваджувати реформи у сфері сільського господарства в межах САП, одночасно адаптуючи їх до конкретних національних потреб і спрямовуючи фінансування на сталий розвиток сільської місцевості.

Спільна аграрна політика (САП) ЄС відіграє ключову роль у розвитку польського сільського господарства, забезпечуючи суттєву фінансову підтримку. У 2019 році завдяки цим програмам дохід аграріїв зріс, що сприяло зростанню сільськогосподарського виробництва на 4,6% порівняно з попереднім роком і майже на 40% порівняно з 2010 роком. Загальна вартість сільськогосподарської продукції у 2019 році досягла 26,4 млрд євро, що на 5,1% більше, ніж у 2018 році, зокрема за рахунок зростання вартості продукції рослинництва на 7,3% і продукції тваринництва на 3,4%.

У новій фінансовій перспективі (2021-2027) Польща продовжує бути одним із провідних бенефіціарів САП. Вона отримає значні кошти з Європейського фонду сільськогосподарських гарантій (21682 млн євро), що становить 7,4% загального бюджету фонду. Польща є п'ятим найбільшим одержувачем після таких країн, як Франція, Іспанія, Німеччина та Італія. Крім того, Польща займає третє місце за отриманими коштами з Європейського фонду розвитку сільської місцевості (9532 млн євро), поступаючись лише Франції та Італії.

Також Польща стала найбільшим бенефіціаром інструменту Next Generation EU, отримавши 944,7 млн євро (11,7% від загального фонду). З цих коштів 30% (279,5 млн євро) було використано у 2021 році, а решта 70% (665,2 млн євро) – у 2022 році. Ця підтримка сприяє сталому розвитку польського сільського господарства, модернізації виробництва та зростанню добробуту фермерів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Фінансування з бюджету ЄС для реалізації Спільної аграрної політики у Польщі у 2021-2027 роках, млн. євро

Джерела фінансування	Бюджетний рік							Загалом, 2021-2027
	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	
Європейський фонд сільськогосподарських гарантій	3 003,9	3 035,1	3 066,3	3 097,4	3 128,6	3 159,8	3 191,0	21 682,1
Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості	1 612,0	1 320,0	1 320,0	1 320,0	1 320,0	1 320,0	1 320,0	9 532,1
Next Generation EU	279,5	665,2	-	-	-	-	-	944,7
Разом	4 895,4	5 020,3	4 386,3	4 417,4	4 448,6	4 479,8	4 511,0	32 158,9

Джерело: складено за даними [89]

Для справедливого розподілу та ефективного використання коштів, виділених у рамках Спільної аграрної політики ЄС, у Стратегічному плані для САП на 2023–2027 роки визначені заходи, спрямовані на підтримку сталого розвитку польських фермерських господарств, переробної галузі, а також поліпшення умов життя та праці у малих сільських населених пунктах. У процесі реалізації плану дотримуються принципи рівних можливостей та недискримінації, забезпечуючи доступність для осіб з інвалідністю та рівні умови для чоловіків і жінок. Впроваджуються наукові та інноваційні підходи, включаючи цифрові технології, для усунення бар'єрів у розвитку сільської місцевості та аграрного сектору.

Для підтримки прибутковості та стійкості малих ферм розроблено низку інструментів. Окрім прямих виплат, передбачено інвестиційну допомогу,

заходи з управління ризиками та механізми захисту від інфекційних захворювань тварин. Також заплановано інструменти для вдосконалення ланцюгів постачання, розвитку малих підприємств у сфері переробки, а також участі у національних та європейських системах якості харчових продуктів. Додаткові інвестиції будуть спрямовані на розвиток переробки та маркетингу продукції, а також на вдосконалення аграрної інфраструктури. Підтримка цифровізації, інновацій та організації ланцюгів постачання також може надаватися через інші національні та європейські програми.

Конкурентоспроможність сільської місцевості в Польщі значною мірою залежить від рівня технічної інфраструктури, доступу до базових послуг і розвитку підприємництва. З цією метою в Стратегічному плані на 2021–2027 роки передбачені заходи для заохочення молоді до зайняття аграрною діяльністю та підтримки підприємництва в сільській місцевості. У межах реалізації концепції «розумного села» заплановано розвиток біоекономіки. Фінансова підтримка охоплюватиме виробництво екологічно чистих продуктів шляхом зменшення використання пестицидів, поліпшення умов утримання тварин та скорочення застосування антибіотиків. Зміцнення соціально-економічної інфраструктури сільської місцевості здійснюватиметься за рахунок національних та європейських програм.

Висновки до розділу

1. Економіки постсоціалістичних країн, зокрема Польщі, традиційно характеризувалися "надаграризацією" — надмірною часткою аграрного сектора у використанні робочої сили та створенні ВВП. Економічна трансформація в Польщі, як і в інших країнах, спричинила радикальні зміни в структурі економіки, що позначилося на розподілі ресурсів і змінах у веденні сільського господарства, зокрема через цінові фактори. На початку реформ пройшла приватизація державного аграрного сектора і почалися структурні зміни в приватних господарствах. Процес адаптації польського сільського господарства до вимог ЄС розпочався ще до вступу Польщі в Союз, і охоплював як

інституційні зміни, так і реформування фермерських господарств. Одним із найскладніших завдань стало впровадження стандартів у сфері ветеринарії, м'ясопереробної та молочної промисловості. Ця адаптація відкрила доступ до європейського ринку і підвищила конкурентоспроможність польського аграрного сектора.

2. Вступ Польщі до ЄС став важливим етапом для розвитку сільського господарства, пришвидшивши позитивні структурні зміни та сприяючи модернізації фермерських господарств через включення аграрного сектора у фонди САП ЄС. Завдяки фінансуванню з цих фондів було зупинено декапіталізацію сільськогосподарських активів, що дозволило значно підвищити доходи фермерів. Позитивний вплив САП виражався не лише у вигляді прямих дотацій, а й у політичному імпульсі, який сприяв розвитку фермерських господарств і агропродовольчої галузі. Аграрний сектор відіграв важливу роль в економічному зростанні Польщі, забезпечуючи внутрішній ринок якісною продукцією за доступними цінами.

3. Стратегічне планування аграрної політики Польщі на 2021–2027 роки враховує нову реформовану САП ЄС, адаптовану під нові виклики, як-от глобальна конкуренція, зміна клімату, Brexit і необхідність оптимізації бюджетних витрат. Польська аграрна політика була переорієнтована на посилення соціально-економічного розвитку сільських територій, охорону довкілля, боротьбу зі зміною клімату та розвиток багатогалузевого аграрного сектора для продовольчої безпеки. Планується зменшення дотацій великим господарствам і перенаправлення заощаджених коштів на підтримку сталого розвитку сільських територій та екологічних практик у сільському господарстві.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ У РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

3.1. Конкурентоспроможність аграрної промисловості України в рамках європейської інтеграції

Важливим етапом вивчення польського досвіду для розвитку аграрного сектора України є оцінка та порівняння конкурентних позицій сільського господарства обох країн, що включає аналіз конкурентного потенціалу та міжнародної конкурентоспроможності на ринку ЄС. Основним показником для оцінки конкурентного потенціалу аграрного сектора є продуктивність праці, розрахована на одного зайнятого в галузі. Порівняння продуктивності праці в аграрному секторі України з показниками країн ЄС дає змогу оцінити рівень конкурентоспроможності сільського господарства України в європейському контексті.

На основі даних Державної служби статистики України щодо продуктивності праці у сільському господарстві, а також даних про курс гривні до євро від Міністерства фінансів України, було розраховано показник продуктивності праці в Україні у євро на одного зайнятого. Порівняння продуктивності праці у 2004 та 2020 роках з аналогічними показниками нових членів ЄС (табл. 3.1) вказує, що у 2020 році продуктивність праці в аграрному секторі України склала 25211,8 євро на одного зайнятого, що на 152,6% більше, ніж у 2004 році, коли показник становив 9980,6 євро. У 2004 році продуктивність праці в українському сільському господарстві перевищувала польську в 3,5 раза, а у 2020 році — в 4,4 раза. За продуктивністю праці Україна випереджала всі країни ЄС-13, окрім Кіпру та Мальти у 2004 році. Проте за темпами приросту продуктивності з 2004 до 2020 року Україна поступалася Болгарії, Кіпру, Латвії та Литві.

Таблиця 3.1

Порівняння продуктивності праці сільськогосподарських підприємств України та країн ЄС-13 у 2004 р. та 2020 р.

Країна	Продуктивність праці, євро на одного зайнятого			
	2004 р.	2020 р.	Середнє значення (2004-2020 рр.)	Зміна показника 2020/2004, %
Болгарія	2227,9	6060,7	3981,0	272,0
Хорватія	6494,0	7150,4	7032,3	110,1
Кіпр	10252,0	33907,0	18550,8	330,7
Чехія	9590,6	16469,1	12066,3	171,7
Естонія	6189,5	14907,4	10750,7	240,9
Угорщина	5288,7	8403,2	6304,1	158,9
Латвія	1718,9	8806,5	4016,6	512,3
Литва	3020,7	11231,1	6532,8	371,8
Мальта	17414,0	8659,7	12389,2	49,7
Польща	2870,8	5709,3	4062,3	198,9
Румунія	3507,7	4806,9	4033,8	137,0
Словенія	4798,0	7394,8	5262,5	154,1
Словаччина	5836,1	10351,8	7136,5	177,4
ЄС-13	6093,0	11066,0	7855,3	222,0
ЄС-28	17583,2	29372,7	21916,0	167,1
Україна	9980,6	25211,8	17596,2	252,6

Джерело: складено автором за [39; 90]

Усі показники продуктивності праці в сільському господарстві України, зазначені в таблиці, перевищували середні показники для країн ЄС-13, але поступалися середньому рівню продуктивності для ЄС-28. Серед країн-старих членів ЄС (ЄС-15) у 2020 році за рівнем продуктивності сільського господарства Україні поступалися Фінляндія (23631 євро), Греція (15358,9 євро), Ірландія (15020 євро), Італія (23878 євро) та Португалія (12081 євро). Лідером з продуктивності у 2020 році була Бельгія, де цей показник досяг 219271,6 євро на одного зайнятого та зріс на 297,5% порівняно з 2004 роком. Середній показник для країн ЄС-15 за цей період збільшився з 27541,4 до 45238,6 євро на одного зайнятого, тобто на 55,3%.

Таким чином, конкурентний потенціал українського сільського господарства, оцінюваний за показником продуктивності праці, значно перевищує потенціал країн ЄС-13 (вдвічі), але також удвічі нижчий, ніж у країнах ЄС-15. Порівняння продуктивності праці в сільському господарстві України з Польщею демонструє швидші темпи зростання цього показника в Україні за досліджуваний період. Однак, міжнародна конкурентна позиція

українського аграрного сектора залежить не тільки від продуктивності, але і від умов торгівлі, у формуванні яких важливу роль відіграє інституційний фактор.

Значним кроком для зміцнення позицій української продукції на європейському ринку стало підписання та впровадження Угоди про асоціацію з ЄС, завдяки якій товарообіг між Україною та ЄС збільшився вдвічі — з 27,4 млрд дол. США у 2015 році до 55,7 млрд дол. США у 2021 році. За цей же період експорт агропродовольчих товарів з України до ЄС зріс у 1,9 раза, що зробило його одним із ключових драйверів зростання загального експорту України.

Загальне сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами України з ЄС залишалось додатним протягом 2015–2021 років, зростаючи з 2545 млн дол. США до 3909 млн дол. США. Однак за окремими групами товарів спостерігалось негативне сальдо. Наприклад, у торгівлі групою «Живі тварини; продукти тваринного походження» дефіцит сальдо зріс з -108,8 млн дол. США у 2015 році до -358 млн дол. США у 2021 році. Негативне сальдо для групи «Готові харчові продукти» зросло майже у 80 разів — з -15 млн дол. США у 2015 році до -1183,3 млн дол. США у 2021 році. Водночас торгівля продуктами рослинного походження та жирами і оліями тваринного та рослинного походження демонструвала стабільний позитивний баланс, що значно збільшився протягом цього періоду.

Рис. 3.1. Динаміка експорту, імпорту та сальдо торгівлі агропродовольством між Україною та ЄС у 2015-2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [91-93]

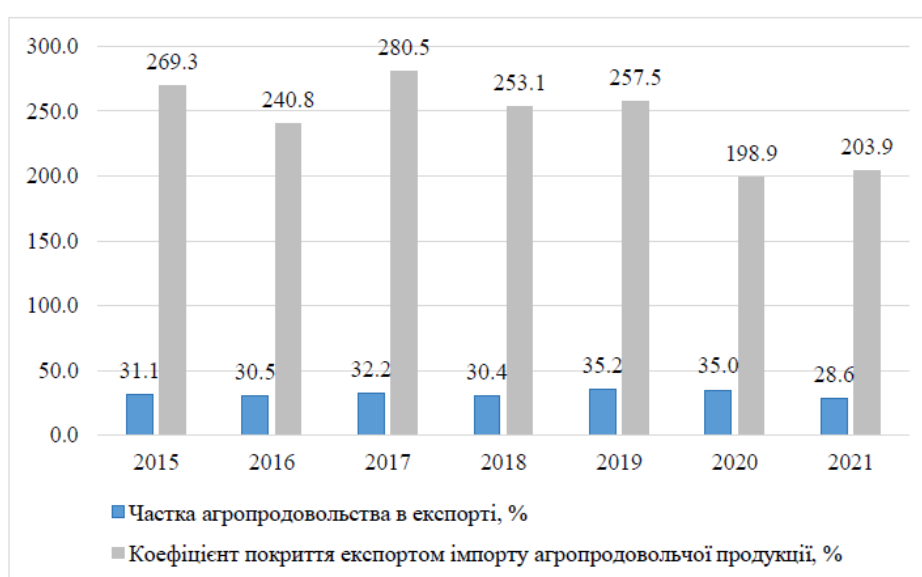

Рис. 3.2. Динаміка показників, що характеризують аграрну спеціалізацію України у торгівлі з країнами ЄС у 2015-2021 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними [91-93]

Серед країн ЄС у 2020 році найбільше позитивне сальдо у зовнішній торгівлі агропродовольчою продукцією спостерігалось в Нідерландах (13792 млн євро), Іспанії (8959,3 млн євро), Угорщині (1423,9 млн євро) та Франції (1121,4 млн євро). Значно менше позитивне сальдо було зафіксоване у Болгарії, Данії,

Греції, Бельгії, Литві, Словенії та Хорватії. Інші країни ЄС мали негативне сальдо, зокрема у Польщі воно досягало -1497 млн євро.

Україна демонструє чітку аграрну спеціалізацію у торгівлі з країнами ЄС, що підтверджують високі показники частки агропродовольства в загальному експорті до ЄС, а також відношення експорту аграрної продукції до її імпорту. Частка агропродовольства в експорті з України до ЄС знизилася з 31,1% у 2015 році до 28,6% у 2021 році, але залишалася значно вищою, ніж у країн ЄС, що мають аграрну спеціалізацію. Наприклад, у 2020 році частка агропродовольства в експорті всередині ЄС була найбільшою в Іспанії (8,1%), Болгарії (7,0%), Греції (6,5%) та Нідерландах (5,9%). У Польщі цей показник складав 1,6%, що відносило її на 18-те місце серед країн ЄС-28 у 2020 році.

Таблиця 3.2

Результати розрахунку коефіцієнта Грубеля-Ллойда у торгівлі агропродовольством України з країнами ЄС у 2015-2021 рр.

Роки	Експорт аграрної продукції з України до ЄС, млн дол. США	Імпорт аграрної продукції з ЄС до України, млн дол. США	Сальдо торгівлі аграрною продукцією України з ЄС, млн дол. США	Коефіцієнт Грубеля-Ллойда, %
2015	4048,9	1503,3	2545,6	54,2
2016	4121,6	1711,3	2410,3	58,7
2017	5648,7	2013,8	3634,9	52,6
2018	6126,1	2420,4	3705,7	56,6
2019	7314,2	2840,8	4473,4	55,9
2020	6515,5	3275,4	3240,1	66,9
2021	7674,0	3764,1	3909,9	65,8

Джерело: розраховано автором за даними [91-93]

Для оцінки порівняльної експортної переваги (RXA) України в торгівлі аграрною продукцією з ЄС використано показники експорту країн-членів всередині Співтовариства та показники експорту України до ЄС (табл. 3.3).. За розрахунками, протягом 2015–2021 років коефіцієнт відносної експортної переваги України перевищував 100%, що, разом з високим позитивним сальдо в торгівлі аграрною продукцією, свідчить про наявність порівняльної переваги українського аграрного експорту на європейському ринку. Незважаючи на деяке зниження коефіцієнта RXA за цей період, Україна продовжує утримувати високі конкурентні позиції на ринку ЄС в сегменті агропродовольства.

У 2020 році Україна за показником порівняльної експортної переваги в торгівлі аграрною продукцією перевищила всі країни ЄС. Зокрема, коефіцієнт *RXA* для України склав 381,3%, тоді як у країнах ЄС з найвищими показниками він був нижчим: 342,6% в Іспанії, 265,5% в Болгарії та 261,9% в Нідерландах [39]. Це підкреслює роль України як нетто-експортера з високою порівняльною перевагою в аграрному секторі на ринку ЄС.

Таблиця 3.3

Коефіцієнт відносної експортної переваги (*RXA*) України у торгівлі аграрною продукцією з країнами ЄС у 2015-2021 рр.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Аграрний експорт України до ЄС, млн дол. США	4048,9	4121,6	5648,7	6126,1	7314,2	6515,5	7674
Експорт України до ЄС без урахування аграрної продукції, млн дол. США	8598,4	9056,9	11404,7	13446,7	12808,5	11422,6	19119
Експорт аграрної продукції усіх країн-членів в середині ЄС, млн дол. США	357011	369755	398238	424165	409706	415683	486928
Обсяг внутрішнього експорту всіх продуктів із усіх країн ЄС без урахування аграрної продукції, млн дол. США	2424244	2479319	2761954	3070670	2961741	2778763	3511877
<i>RXA</i> , %	319,7	305,1	343,5	329,8	412,8	381,3	289,4

Джерело: розраховано автором за даними [91-93; 95]

Згідно з показниками порівняльної експортної переваги (*RXA*) та торгового балансу (ТВ), нові члени ЄС (ЄС-13) розділені на чотири групи (табл. 3.4):

Група А — нетто-експортери з порівняльною перевагою у торгівлі агропродукцією.

Група В — нетто-імпортери з порівняльною перевагою.

Група С — країни з позитивним торговим балансом, але без відчутної порівняльної переваги.

Група D — країни з негативним торговим балансом та низькою порівняльною конкурентоспроможністю в аграрній торгівлі.

Україна, завдяки високому коефіцієнту RХА та позитивному балансу торгівлі аграрною продукцією з ЄС, належить до групи А — нетто-експортерів з порівняльною перевагою. Серед країн цієї групи Україна має найвищий RХА, значно перевершуючи Болгарію (265,5%), Хорватію (207,7%), Литву (190,2%) та Угорщину (108,4%). Польща, навпаки, має коефіцієнт RХА лише 55,1% і займає 18-те місце серед країн ЄС, що відносить її до групи D — країн із негативним торговим балансом та порівняно не вигідним становищем у торгівлі агропродукцією. Коефіцієнт RХА Польщі знизився з 70,5% у 2004 році, що відображає поступову втрату конкурентної переваги.

Таблиця 3.4

Позиція України та країн ЄС-13 за порівняльною перевагою та торговим балансом у 2020 році

Група В	Наявність порівняльної переваги	RХА > 100	Група А	Наявність порівняльної переваги	RХА > 100
	Нетто-імпортер	TВ < 0		Нетто-експортер	TВ > 0
Кіпр, Латвія, Румунія			Україна, Болгарія, Хорватія, Угорщина, Литва		
Група D	Відсутність порівняльної переваги	RХА < 100	Група С	Відсутність порівняльної переваги	RХА < 100
	Нетто-імпортер	TВ < 0		Нетто-експортер	TВ > 0
Чехія, Естонія, Мальта, Польща, Словаччина			Словенія		

Джерело: доповнено автором власними розрахунками для України на основі [39]

Порівняння продуктивності праці сільськогосподарських підприємств України та країн ЄС-13 у поєднанні з аналізом коефіцієнта порівняльної експортної переваги (RХА) свідчить, що у 2020 році Україна мала сильні конкурентні позиції на європейському аграрному ринку. У той же час, більшість країн, які приєдналися до ЄС після 2004 року, змогли підвищити свою конкурентоспроможність у сільському господарстві, збільшивши продуктивність праці в цій сфері. Наприклад, Польща та Кіпр, попри певні покращення, мають нижчі показники конкурентності у порівнянні з Україною. Це свідчить про можливість для Польщі покращити свої конкурентні позиції в

аграрній торгівлі, використовуючи ресурси Спільної аграрної політики ЄС та впроваджуючи структурні реформи.

Проте повномасштабне вторгнення росії у 2022 році завдало значної шкоди аграрному сектору України: частина сільськогосподарських ресурсів була знищена, землі заміновані, а транспортні шляхи порушені. Це призвело до зниження обсягів експорту аграрної продукції. Так, у 2022 році експорт зернових скоротився до 73,8% від рівня 2021 року, експорт жирів та олій — до 84,5%, а готових харчових продуктів — до 65,9% [96].

Європейський Союз, зі свого боку, ухвалив заходи для сприяння транзиту української агропродукції, зокрема, запровадив безмитний режим торгівлі до червня 2024 року. Однак, у травні 2023 року деякі країни (Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина та Угорщина) ввели ембарго на імпорту українських зернових культур та олійних культур, яке було продовжено до вересня 2023 року [97]. Ці обмеження, попри дію зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, впливають на конкурентоспроможність української агропродукції як на європейському, так і на світовому ринках.

З огляду на ці обмеження, досвід Польщі у використанні інструментів Спільної аграрної політики ЄС може бути особливо корисним для України. Польща змогла підвищити свою конкурентоспроможність шляхом вдосконалення умов торгівлі та підтримки структурних змін у аграрному секторі. Вивчення цього досвіду може допомогти Україні у відновленні та розвитку сільського господарства у повоєнний період.

3.2. Головні напрямки покращання політики держави в аграрному секторі України

Географічна близькість України та Польщі, подібні кліматичні умови, структура вирощуваних культур і харчові традиції створюють сприятливі передумови для застосування польського досвіду в аграрній сфері України. Ураховуючи міцніші конкурентні позиції українського агропродовольчого сектора на ринках ЄС у порівнянні з польською аграрною продукцією,

основним завданням для України є покращення інституційного середовища для функціонування сільськогосподарських підприємств. Таким чином, при розробці стратегічних пріоритетів державної аграрної політики Україна, як країна-кандидат на вступ до ЄС, повинна враховувати польський досвід імплементації інституційних інструментів Спільної аграрної політики ЄС (САП).

До початку повномасштабної війни з Росією Україна мала стабільні конкурентні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції, зокрема зернових, олії та насіння олійних культур. Проте війна завдала значних втрат аграрному сектору: було пошкоджено частину сільськогосподарських земель, техніки та порушено логістичні маршрути. Блокування морських портів, які забезпечували експорт зернових до Африки та Азії, негативно вплинуло на конкурентоспроможність України в експорті зернових культур. Крім того, ситуація підкреслила ризики залежності країни від експорту переважно агросировини. У зв'язку з цим, після війни Україні буде необхідно змінити стратегічні напрями розвитку аграрного сектора, орієнтуючись на створення доданої вартості та структурні зміни у виробництві й експорті.

Польський досвід модернізації аграрного сектора, особливо щодо розвитку суміжних галузей, які забезпечують закупівлю, переробку і маркетинг сільськогосподарської продукції, може стати цінним прикладом для України. Для успішного розвитку українського сільського господарства потрібні інноваційні технології, що сприятимуть підвищенню масштабів виробництва та ефективності переробки продукції. У повоєнний період аграрний сектор України має фокусуватися не тільки на виробництві сировини, але й на розвитку виробництва продукції з високою доданою вартістю, що стане важливим драйвером економіки та сприятиме створенню нових робочих місць у суміжних секторах, таких як агрологістика і постачання для агробізнесу.

Польський досвід реформування сільського господарства після економічних трансформацій 1990-х років та у підготовці до вступу в ЄС є корисним, хоча його не можна повністю застосувати в Україні через

відмінності політичних та економічних умов. Проте аналіз польських реформ дозволяє уникнути помилок у процесі євроінтеграції та максимально ефективно використати переваги статусу країни-кандидата на вступ до ЄС. На основі польського досвіду доцільно визначити стратегічні пріоритети державної політики в аграрному секторі України, спрямовані на сталий розвиток та зміцнення конкурентоспроможності.

1. Загальні напрями удосконалення нормативно-правового регулювання аграрного сектору економіки

1.1. Створення ефективного законодавства в сфері охорони навколишнього середовища та управління природними ресурсами. Основна увага європейських стратегічних документів приділяється питанням екології, включаючи охорону навколишнього середовища в сільській місцевості. Впровадження екологічних стандартів, подібних до європейських, має забезпечити раціональне використання природних ресурсів і розвиток органічного землеробства, що дозволить наблизити українське законодавство до європейських норм у сфері екології та клімату.

1.2. Формування стабільної правової системи для розвитку сільського господарства.

Адаптація законодавства України до міжнародних стандартів, зокрема в агропереробній галузі, є ключовою для виконання Угоди про асоціацію з ЄС. Це включає не лише прийняття відповідних законів, а й ефективне забезпечення їх виконання в аграрному секторі, переробці та торгівлі.

1.3. Законодавча конвергенція та дерегуляція.

Поглиблення дерегуляційних реформ і боротьба з корупцією на всіх рівнях, оскільки це є основною перепорою для інвестицій і розвитку. Корупція стримує розвиток сільського господарства і обмежує приплив іноземних інвестицій.

1.4. Захист національного законодавства від впливу генетично модифікованих організмів (ГМО).

Потрібно обмежити можливість неконтрольованого поширення виробництва ГМО-рослин, оскільки це може ускладнити продаж української продукції в країни з обмеженнями на ГМО та знижувати попит на екологічно чисту продукцію.

2. Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування

2.1. Надання органам місцевого самоврядування більшої автономії.

Збільшення юридичних і фінансових повноважень місцевих органів влади, зокрема у сфері управління податковими надходженнями, при одночасному розширенні їхніх обов'язків щодо стану сільських територій в рамках адміністративної реформи.

2.2. Реструктуризація Міністерства аграрної політики та продовольства.

Необхідно чітко визначити повноваження та взаємодію державних органів, які займаються сільським господарством та розвитком сільських територій, оптимізувати адміністративну структуру та кадрову політику.

2.3. Оптимізація оподаткування та створення інвестиційно привабливих умов для фермерів.

Запровадження такої системи оподаткування, яка стимулюватиме інвестиції в модернізацію аграрного сектору, переробку та технічний прогрес. Усунення існуючих порушень в оподаткуванні підвищить ефективність та зменшить тіньову економіку в сільському господарстві.

2.4. Перегляд системи субсидій.

Необхідно вдосконалити систему субсидій для аграріїв і харчової промисловості, а також запровадити чітку дисципліну виплат, яка забезпечить передбачуваність і простоту механізмів підтримки.

2.5. Створення ефективної системи дотаційного кредитування сільського господарства.

Це має на меті пришвидшення модернізації аграрного сектору та переробної галузі за допомогою державного фінансування.

3. Розвиток села та реформа ринку землі

3.1. Розвиток села – відродження українських сільських територій.

Політика розвитку сільських територій має підтримувати сталий розвиток місцевих громад та економіки села, надаючи правову і фінансову підтримку, зміцнюючи спроможність громад приймати важливі рішення та розробляти стратегії сільського розвитку.

3.2. Комплексна аграрна реформа та реформа земельного ринку.

Необхідно створити прозорі та єдині правила торгівлі на ринку землі, забезпечити ефективне використання земельних ресурсів, а також стимулювати відкриту та прозору оренду земель сільськогосподарського призначення. Водночас важливо запобігти спекуляціям з землею, зокрема через обмеження на її купівлю іноземними інвесторами.

4. Підтримка адаптації виробництва до міжнародних стандартів (ЄС, США, Китай)

4.1. Створення системи безпеки харчових продуктів.

Потрібно створити систему, що забезпечить фізичний і економічний доступ до безпечних продуктів харчування з високою харчовою цінністю, не порушуючи принципів ринкової економіки. Важливо також надати адресну підтримку найбільш вразливим верствам населення. Для цього необхідно розробити цільову програму продовольчої допомоги і належний моніторинг продовольчої безпеки в країні.

4.2. Створення прозорої системи захисту споживачів та забезпечення високої якості харчових продуктів.

Для підвищення якості та безпеки харчових продуктів потрібно розробити систему, що враховує національні стандарти, а також елементи європейських стандартів. Впровадження таких правил і стандартів підвищить конкурентоспроможність українських харчових продуктів на міжнародних ринках і сприятиме зростанню обсягів торгівлі.

5. Підтримка модернізації та прогресу в сільському господарстві та переробній промисловості

5.1. Перехід від кількісних до якісних змін у сільському господарстві. Державна політика повинна зосередитися на якісному розвитку сільського

господарства, що стане запорукою зміни економічної моделі з екстенсивної на інноваційну. Раніше в Україні аграрний сектор характеризувався концентрацією виробництва в агрохолдингах, які контролювали значну частину земель. Однак така модель часто призводила до деградації земель і ресурсів, що не сприяло сталому розвитку.

5.2. Підвищення рівня переробки сільськогосподарської продукції. Завданням є стимулювання розвитку переробної промисловості в Україні, що дозволить збільшити рівень переробки сільськогосподарської продукції, підвищити додану вартість на експорт та забезпечити фермерам кращі ціни за їхню сировину. Розвиток переробних потужностей дозволить Україні уникнути ролі постійної ресурсної бази для інших країн і збільшить національну додану вартість.

6. Будівництво та модернізація технічної інфраструктури для агробізнесу

Модернізація логістичної інфраструктури, включаючи порти, термінали, елеватори та дороги, є критично важливою для розвитку ефективних ланцюгів постачання агропродовольчої продукції. Це дозволить збільшити додану вартість і сприятиме розвитку конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках. Крім того, постійне вдосконалення операційної діяльності в аграрній переробці забезпечить ефективне зберігання, транспортування та експорт харчових продуктів.

7. Підтримка вітчизняних компаній і розвиток міжнародної торгівлі

Необхідно зміцнювати роль українських компаній у сільському господарстві та експорті агропродовольчої продукції, зокрема через захист від надмірної залежності від іноземного капіталу. Українська торгова політика має бути різнобічною, не зосереджуючись на одному ринку. Для цього потрібно укладати угоди з різними країнами та інтеграційними блоками, що передбачають взаємні поступки щодо мит і квот. Важливо також використовувати механізми, передбачені угодою про вільну торгівлю з ЄС, що дозволить наростити експорт готових харчових продуктів.

8. Підтримка розвитку соціального капіталу з метою підвищення рівня знань, навичок співпраці та підприємництва

8.1. Розвиток науки та аграрної освіти. Необхідно реформувати дослідницькі та освітні програми в державних установах, щоб вони відповідали потребам сучасного сільського господарства. Важливу роль у цьому процесі відіграватимуть дослідження, спрямовані на адаптацію технологій виробництва до кліматичних та ґрунтових умов окремих регіонів України. Нові освітні програми повинні орієнтуватися як на потреби малих фермерських господарств, так і великих аграрних корпорацій, щоб забезпечити розвиток навичок у кожному секторі.

8.2. Сприяння впровадженню змін і нових технологій у сільському господарстві.

Потрібно підтримувати розвиток консалтингових послуг у аграрній сфері та надавати можливості для стажування студентів і молодих спеціалістів на сучасних фермах і підприємствах за кордоном. Це дозволить передавати нові знання і поширювати їх серед аграрних підприємств, наукових і освітніх установ. Також важливо створити відповідну консалтингову інфраструктуру та розвивати дорадчі послуги для аграріїв.

8.3. Запровадження нових механізмів координації аграрної політики. Необхідно поступово підготуватися до використання інструментів Спільної аграрної політики ЄС. Наприклад, одним із таких інструментів може бути Фонд сприяння сільському господарству та розвитку сільських територій. Цей фонд має на меті розвиток управлінських компетенцій у сфері агропродовольчого сектору та покращення аналізу ефектів аграрної політики, досліджень ринку і впровадження ефективних проектів.

8.4. Підтримка оновлення поколінь у сільському господарстві. Потрібно підтримувати молодих фермерів, які тільки починають свою діяльність у аграрному секторі, щоб прискорити розвиток і трансформацію галузі. Наприклад, в Польщі молоді фермери можуть отримати значну підтримку в рамках програм модернізації, що дозволяє зменшити власний

внесок до 60% [75]. Подібний підхід може бути особливо важливим в Україні в період повоєнної відбудови, зокрема в регіонах, постраждалих від підриву Каховської ГЕС, а також на землях, що потребують відновлення родючості після розмінування.

9. Запровадження системних рішень та програм підтримки сільського господарства і сільських територій

9.1. Розробка системи фінансування сільського господарства. У період війни Україна має розпочати роботу над створенням системи фінансування аграрного сектору відповідно до принципів Спільної аграрної політики ЄС. Важливим етапом є запозичення польського досвіду у фінансуванні сільського господарства, де застосовуються механізми прямої та цільової підтримки окремих напрямів модернізації аграрного сектору. Польща є одним із найбільших отримувачів фінансової допомоги за програмою розвитку сільського господарства в ЄС, і ця модель може бути адаптована для України, зокрема за рахунок співфінансування з національного бюджету [75].

9.2. Створення Агентства зі стратегічного управління аграрним сектором. Необхідно створити Агентство зі стратегічного управління розвитком аграрного сектору та Український фонд розвитку сільських територій, аналогічний до структур, що діяли в Польщі в 1990-х роках. Це дозволить ефективно підтримувати технологічну модернізацію ферм, реалізацію структурних змін у сільському господарстві та розвиток місцевого підприємництва. В Польщі подібна ініціатива дозволила покращити інфраструктуру, освіту, соціальні послуги та створити робочі місця в сільській місцевості [75].

Реалізація запропонованих напрямів розвитку аграрного сектора України на основі Угоди про асоціацію з Європейським Союзом відкриває значні перспективи для інтеграції українського сільського господарства до європейських та світових аграрних ринків. Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі (ПВЗВТ) з ЄС є ключовим елементом цієї угоди, що дозволяє Україні скористатися значними перевагами, такими як:

1. Поступове скасування митних зборів і квот. Це створює сприятливі умови для збільшення експорту аграрної продукції до країн ЄС, що є важливим для економічного розвитку, зокрема для малих та середніх фермерських господарств. Відкриття європейського ринку дасть змогу українським виробникам конкурувати за рахунок більш високої якості продукції, а також розширить можливості для експорту з високою доданою вартістю.

2. Гармонізація законодавства і стандартів. Адаптація українського аграрного законодавства до стандартів ЄС (в тому числі у питаннях фітосанітарії та безпеки харчових продуктів) стане основою для підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції на європейському ринку. Цей процес включає впровадження нових технологій, поліпшення якості продукції та підвищення рівня екологічності, що дозволить українським підприємствам ефективно працювати в рамках європейських вимог.

3. Підтримка системної трансформації аграрного сектора. Незважаючи на кризовий стан аграрного сектору внаслідок війни, використання досвіду Польщі в реформуванні сільського господарства та адаптації до європейських стандартів надасть Україні шанс прискорити відновлення аграрної галузі після завершення конфлікту. Польща, що успішно реалізувала перехід до ринкової економіки в агросекторі, є прикладом для України щодо реформування аграрної політики, підтримки малих фермерів та розвитку інфраструктури.

4. Зона вільної торгівлі з ЄС як каталізатор розвитку. Зонування сільськогосподарської торгівлі з ЄС, яке передбачає зниження торговельних бар'єрів і забезпечення доступу до більш вигідних умов на ринку, буде ключовим для експорту українських агропродовольчих товарів. Це дасть змогу стимулювати переробну промисловість, залучати інвестиції в технологічну модернізацію та підвищити експортні можливості продукції з високою доданою вартістю.

5. Місцеві умови та адаптація до реалій війни. Незважаючи на складні умови, пов'язані з війною, Україні надаються унікальні можливості для адаптації до європейських стандартів через програми фінансування, що передбачають співфінансування з боку ЄС. Це дозволить прискорити відновлення аграрної інфраструктури, модернізацію підприємств і створення нових робочих місць, а також забезпечить підтримку в подоланні наслідків війни на рівні локальних і регіональних економік.

Перспективи на майбутнє: Після завершення війни, за умови сприятливих зовнішніх умов, Україна має всі шанси стати одним із лідерів аграрного ринку Європи та світу, завдяки використанню переваг ПВЗВТ, інтеграції з європейськими стандартами, а також інвестиціям у розвиток аграрного сектору та переробної промисловості. Врахування польського досвіду трансформацій і застосування адаптованих рішень для України дозволить швидше і ефективніше подолати наслідки війни та вивести сільське господарство на новий рівень конкурентоспроможності.

Ці кроки сприятимуть формуванню сталого розвитку аграрного сектору в Україні, який стане важливим гравцем на європейському та світовому ринках.

Висновки до розділу

1. До початку повномасштабної війни Україна мала сильні конкурентні позиції на ринку ЄС. Продуктивність праці в аграрному секторі країни значно перевищувала показники країн ЄС-13 (нові члени ЄС), майже удвічі, що свідчило про високу ефективність праці в сільському господарстві. Проте, у порівнянні з країнами старими-членами ЄС (ЄС-15), цей показник був удвічі нижчим.

Інтенсивність внутрішньогалузевої торгівлі сільськогосподарською продукцією України з країнами ЄС у 2015 році становила 54,2%, але після підписання та впровадження Угоди про асоціацію цей показник збільшився до 65,8% у 2021 році. Це свідчить про зростання інтеграції України в

європейський аграрний ринок та підвищення конкурентоспроможності українських агропродовольчих товарів.

Коефіцієнт відносної експортної переваги України в торгівлі аграрною продукцією за період 2015-2021 років більше ніж удвічі перевищував 100%, що означало наявність порівняльної переваги української продукції на ринку ЄС. В 2020 році Україна займала одні з найкращих позицій серед усіх країн ЄС за цим показником, входячи до групи країн-нетто експортерів агропродовольства з високими порівняльними перевагами.

2. Дослідження польського досвіду реформ у сільському господарстві з 1990-х років дозволяє визначити ключові напрями реформування аграрного сектору України. Польща, що пройшла через глибокі економічні та структурні трансформації в аграрному секторі, є прикладом для України в умовах європейської інтеграції. Ось кілька основних напрямів, які можуть стати основою для реформ в Україні:

- Підвищення ефективності нормативно-правового забезпечення аграрного сектору.

Адаптація українського законодавства до європейських стандартів, зокрема в частині регулювання землекористування, організації діяльності підприємств та податків, дозволить створити сприятливе середовище для розвитку аграрного бізнесу.

- Оптимізація діяльності органів влади та місцевого самоврядування. Децентралізація та зміцнення місцевих органів влади допоможуть ефективніше вирішувати проблеми розвитку сільських територій та підтримки малих фермерських господарств.

- Реформа ринку землі та розвиток сільських територій. Це включає як легалізацію ринку землі, так і підтримку розвитку соціальної та технічної інфраструктури на селі.

- Адаптація виробництва до міжнародних стандартів. Для зміцнення конкурентоспроможності українських виробників на міжнародних ринках необхідно привести виробничі процеси у відповідність до

європейських норм, зокрема у питаннях безпеки харчових продуктів та екології.

- Модернізація сільського господарства та переробки агропродовольчої продукції.

Підвищення рівня технічної та технологічної оснащеності аграрного сектору дозволить не тільки знизити витрати виробництва, а й збільшити додану вартість продукції, що є важливим фактором для конкурентоспроможності.

- Розвиток соціального капіталу та підприємництва. Інвестування в освіту та розвиток навичок у галузі сільського господарства та підприємництва допоможе підготувати нові кадри та сприятиме сталому розвитку сільських територій.

- Посилення ролі вітчизняних компаній. Підтримка вітчизняних підприємств у аграрному секторі, зокрема через національну фінансову допомогу, сприятиме збереженню економічної стабільності країни і знизить надмірну залежність від іноземного капіталу.

- Системні рішення та фінансова підтримка. Розробка програм фінансування аграрного сектору, що включають як державну підтримку, так і сприяння міжнародним інвестиціям, буде ключовим інструментом для досягнення сталого розвитку та інтеграції до європейських ринків.

Використання досвіду Польщі в цих напрямках дозволить Україні успішно адаптувати аграрний сектор до вимог міжнародного ринку і зростаючої конкуренції. Враховуючи умови війни та повоєнне відновлення, це буде важливим кроком для стабільного розвитку та зміцнення позицій України на світовому аграрному ринку.

Завдяки Угоді про асоціацію з ЄС, зокрема зоною вільної торгівлі, та можливості співпраці з європейськими країнами, Україна має величезний потенціал для розвитку аграрного сектору, який може стати одним із основних двигунів її економічного відновлення після війни.

ВИСНОВКИ

1. Мета Спільної аграрної політики ЄС (САП). Основною метою САП є підвищення продуктивності сільського господарства для забезпечення стабільного постачання продуктів харчування за доступними цінами, а також справедливого доходу для фермерів. ЄС надає фінансову підтримку для розвитку сільського господарства та сільських територій, що дозволяє більш ефективно використовувати бюджетні ресурси Співтовариства. Польща та інші країни, що приєдналися до ЄС після 2004 року, отримали переваги у торгівлі та зняття обмежень на ринку, хоча і відчували зростання конкурентного тиску.

2. Оцінка аграрних секторів України та країн ЄС. Порівняння конкурентних позицій аграрних секторів України та ЄС потребує аналізу таких показників, як частка експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, торговельний баланс, частка аграрного експорту в загальному експорті, коефіцієнт охоплення торгівлею, показники внутрішньогалузевої торгівлі (коефіцієнт Грубеля–Ллойда) та порівняльних переваг. Важливо врахувати відмінності у статистичному обліку та можливі сценарії інтеграції України в ЄС.

3. Адаптація Польщі до стандартів ЄС. Трансформаційні процеси, що відбулися у Польщі, викликали радикальні зміни у структурі економіки, вплинули на розподіл виробничих ресурсів та економічні умови аграрного сектору. Процес адаптації польського сільського господарства почався ще до інтеграції в ЄС та включав інституційні зміни й пристосування фермерських господарств до європейських стандартів, що покращило конкурентну позицію Польщі у аграрному секторі.

4. Вплив вступу Польщі до ЄС. Членство Польщі в ЄС сприяло структурним змінам в аграрному секторі, підвищенню обсягів виробництва, доходів та розвитку фермерських господарств. Завдяки фінансовій підтримці з боку САП зросла вартість аграрного виробництва, доходи фермерів та обсяги виробленої продукції. Членство Польщі створило умови для прискореного

розвитку агропродовольчої галузі та інтеграції на Єдиному європейському ринку.

5.. Польща адаптує свою аграрну політику відповідно до нової Спільної аграрної політики ЄС, зосереджуючись на зміцненні соціально-економічної структури сільських територій, охороні довкілля, кліматичних заходах та продовольчій безпеці. У нових ініціативах планують зменшення дотацій для великих господарств, ліквідацію дотацій для ферм, що існують лише задля субсидій, і перенаправлення коштів на підтримку сталого розвитку. Нові моделі прямих платежів передбачають проєкологічні сільськогосподарські практики.

6. Український аграрний сектор мав міцні позиції на ринку ЄС з високим рівнем продуктивності, який удвічі перевищував показники країн нових членів ЄС (ЄС-13). Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС зросла інтенсивність внутрішньогалузевої торгівлі. Високий коефіцієнт експортної переваги України (понад 200% у 2015-2021 рр.) та значне позитивне сальдо торговельного балансу підтверджують позицію України як нетто-експортера агропродовольства з високими порівняльними перевагами.

7. Україна може адаптувати польський досвід для розвитку сільського господарства через:

- удосконалення нормативно-правового регулювання аграрного сектору;
- оптимізацію діяльності органів державної влади;
- розвиток сільських територій та ринку землі;
- підтримку адаптації до міжнародних стандартів і модернізації аграрного виробництва;
- розвиток технічної інфраструктури для виробництва, переробки та експорту продукції;
- посилення соціального капіталу для покращення навичок і підприємництва;
- підтримку національних компаній та захист від надмірної залежності від іноземного капіталу;

- запровадження програм підтримки з фінансовою допомогою для розвитку сільського господарства та сільських територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kowalski S. Realizacja wspólnej polityki rolnej unii europejskiej i jej konsekwencje dla europejskiego rolnictwa. Nauki Ekonomiczne. 2017. T. 25, ss. 91–112.
2. Zrozumieć politykę Unii Europejskiej – Rolnictwo. Partnerstwo między Europą a rolnikami: Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej (WPR): z myślą o żywności, obszarach wiejskich i środowisku. URL: http://europa.eu/pol/index_pl.htm.
3. Rowiński J. Wspólna polityka rolna, (w:) Unia Europejska, red. Kawecka-Wyrzykowska E., Synowiec E. IKCHZ. T. I. Warszawa, 2004. p. 143.
4. Tomczak F. Ewolucja wspólnej polityki rolnej UE i strategia rozwoju rolnictwa polskiego. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. 2009. №125.
5. Czapla J., Guba W. Wspólna Polityka Rolna i jej skutki dla Polski po akcesji do Unii Europejskiej. Warszawa: FAPA, 2002, s.61.
6. Instrumenty WPR i ich reformy. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/107/instrumenty-wpr-i-ich-reformy>.
7. Wspólna Polityka Rolna po 2020 roku. URL: <https://www.gov.pl/web/wprpo2020/cele-wpr1>.
8. Carraresi L., Banterleb A. Agri-food competitive performance in EU countries: A fifteen-year retrospective. International Food and Agribusiness Management Review. 2015. №18. Pp. 37–62.
9. Fertő I., Hubbard L.J. Revealed comparative advantage and competitiveness in Hungarian agri-food sectors. World Economic. 2003. №26. Pp. 247–259.
10. Jarosz-Angowska A., Angowski M., Kakol M., Nowak A., Różanska-Boczula M. Agricultural Competitive Potential and Competitive Position in the International Trade of Agricultural and Food Products in the European Union. European Research Studies. 2020. №23. Pp. 779–803.

11. Juchniewicz, M. Food producers' competitiveness gap in Poland on the European Union market. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*. 2017. №16. Pp. 65–75.
12. Pawlak K. Competitiveness of the EU Agri-Food Sector on the US Market: Worth Reviving Transatlantic Trade? *Agriculture*. 2022. №12. P. 23.
13. Bojnec Š., Fertő I. Agri-food comparative advantages in the European Union countries by value chains before and after enlargement towards the East. *Agraarteadus. Journal of Agricultural Science*. 2019. №30. Pp. 69–77.
14. Harvey D., Hubbard C., Gorton M., Tocco B. How Competitive is the EU's Agri-Food Sector? An Introduction to a Special Feature on EU Agri-Food Competitiveness. *Journal of Agricultural Economics*. 2017. №68. Pp. 199–205.
15. Krugman P. Making Sense of the Competitiveness Debate. *Oxford Review of Economic Policy*. 1996. №12. Pp. 17–25.
16. Olczyk, M. *Competitiveness. Theory and Practice*. Warsaw: CeDeWu, 2008, p. 175.
17. Karodia A., Soni D., David J.E. International Competitiveness, Globalization and Technology for Developing Countries: Some Reflections from Previous Research. *SJBEMS*. 2014. №2. Pp. 25–34.
18. Pawlak K., Poczta W. Competitiveness of Polish Agriculture in the Context of Globalization and Economic Integration - Competitive Potential and Position. *Problems of Agricultural Economics*. 2020. №4. Pp. 86–107.
19. Martin R.L. *A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A Draft Final Report for The European Commission Directorate-General Regional Policy*; Cambridge Econometrics: Cambridge, UK, 2003, p. 184.
20. Sung, J. *Exploring Economic Success of Singapore: The Developmental Worker as Missing Link*; Edward Elgar Publishing Inc.: Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, 2006. p. 208.
21. Cho D.S., Moon H.C. *From Adam Smith to Michael Porter: Evolution of Competitiveness Theory*; Asia-Pacific Business Series; World Scientific: Singapore. 2013. Vol. 7. p. 348.

22. Fagerberg J., Lundvall B.A., Srholec M. Global Value Chains, National Innovation Systems and Economic Development. *European Journal of Development Research*. 2018. №30. Pp. 533–556.
23. Alvarez I., Marin R. FDI and Technology as Levering Factors of Competitiveness in Developing Countries. *Journal of International Management*. 2013. №19. Pp. 232–246.
24. Kucera J., Vochozka M., Rowland Z. The Ideal Debt Ratio of an Agricultural Enterprise. *Sustainability*. 2021. №13. 4613.
25. Oziewicz E. Dilemmas of Economic Development of Southeast Asian Countries against the Background of Globalization Processes. Scientific Publishing House of the University of Gdansk: Gdansk, 2007, p. 204.
26. Siebert H. Locational Competition: A Neglected Paradigm in the International Division of Labour. *World Economic*. 2006. №29. Pp. 137–159.
27. Misala J. *International Competitiveness of National Economy*, 1st ed.; PWE: Warsaw, 2011, p. 308.
28. Latruffe L. Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and Agri-Food Sectors. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*. 2010. №30. P. 64.
29. *The Global Competitiveness Report 2013–2014*. World Economic Forum: Geneva, Switzerland. 2013. p. 552.
30. Fagerberg J., Knell M., Srholec M. The Competitiveness of Nations. *Economic Growth in ECE Region*. *Econ. Surv. Eur.* 2004. №2. Pp. 51–66.
31. Buckley P.J., Pass C.L., Prescott K. Measures of International Competitiveness: A Critical Survey. *Journal of Marketing Management*. 1988. №4. Pp. 175–200.
32. Pawlak, K. Comparative Advantages of the Polish Agri-Food Sector on the US Market. In *Proceedings of the 2018 International Scientific Conference “Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy”*. Warsaw, 7–8 June 2018. Vol. 2, pp. 223–230.

33. Gorynia M., Łazniewska E. (Eds.) *Competitiveness Knowledge Compendium*, 1st ed. PWN Scientific Publishers: Warsaw, 2009. p. 352.
34. Bienkowski, W. *Reaganomics and Its Impact on the Competitiveness of the U.S. Economy*. PWN Scientific Publishers: Warsaw, Poland, 1995. p. 431.
35. Jambor A., Babu S. *Competitiveness of Global Agriculture - Policy Lessons for Food Security*, 1st ed. Springer: Cham, 2016. p. 199.
36. Kerr W.A., Gaisford J.D. (Eds.) *Handbook on International Trade Policy*. Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK, 2007, p. 560.
37. Beluhova-Uzunova R., Roycheva A., Atanasov D. *Farm Competitiveness Determinants and Drivers*. *Journal of Agricultural Science*. 2018. №10. Pp. 41–46.
38. Nowak A., Kaminska A. *Agricultural Competitiveness: The Case of the European Union Countries*. *Agricultural Economics*. 2016. №62. Pp. 507–516.
39. Jarosz-Angowska A., Nowak A., Kołodziej E., Klikocka H. *Effect of European Integration on the Competitiveness of the Agricultural Sector in New Member States (EU-13) on the Internal EU Market*. *Sustainability*. 2022. №14. 13124. <https://doi.org/10.3390/su142013124>.
40. Grubel H.G., Lloyd P.J. *Intra-Industry Trade. The Theory and Measurement of International in Differentiated Products*; Macmillan: London, 1975.
41. Balassa B. *Trade Liberalisation and, Revealed. Comparative Advantage*. *Manch. Sch. Econ. Soc. Stud.* 1965. №33. Pp. 92–123.
42. Vollrath T. L. *A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage*. *Weltwirtschaftliches Arch.* 1991. №127. Pp. 275–278.
43. Dorward A. *Agricultural labour productivity, food prices and sustainable development impacts and indicators*. *Food Policy*. 2013. №39. Pp. 40–50.
44. Antimiani A., Carbone A., Costantini V., Henke R. *Agri-food exports in the enlarged European Union*. *Agricultural Economics*. 2012. №58. P. 354–366.
45. Carraresi L., Banterleb A. *Agri-food competitive performance in EU countries: A fifteen-year retrospective*. *International Food and Agribusiness Management Review*. 2015. №18. P. 37–62.

46. Hermans C.M.L., Geijzendorffer I.R., Ewert F., Metzger M.J., Vereijken P.H., Woltjer G.B., Verhagen A. Exploring the future of European crop production in a liberalised market, with specific consideration of climate change and the regional competitiveness. *Ecological Modelling*. 2010. №221. P. 2177–2187.
47. Drabik D., Bartova L. Agri-food trade specialisation pattern in the new EU Member States. European Association of Agricultural Economists (EAAE). In *Proceedings of the International Congress, Ghent, Belgium, 26–29 August 2008*.
48. Thuczak A. Potential and competitiveness of EU countries in terms of slaughter livestock production. *Agricultural Economics*. 2019. №65. P. 550–559.
49. Meijerink G., Roza P. *The Role of Agriculture in Development. Markets, Chains and Sustainable Development Strategy and Policy Paper*. 2007. №5. URL: <http://www.boci.wur.nl/UK/Publications/>.
50. Byerlee D., de Janvry A., Sadoulet E. Agriculture for development: Toward a new paradigm. *Annual Review of Resource Economics*. 2009. №1. P. 15–31.
51. Giannakis E., Bruggeman A. The highly variable economic performance of European agriculture. *Land Use Policy*. 2015. №45. P. 26–35.
52. Thuczak A. Diversity of the selected elements of agricultural potential in the European Union countries. *Agricultural Economics*. 2020. №66. P. 260–268.
53. Pawlak K., Smutka L., Kotyza P. Agricultural potential of the EU countries: How far are they from the USA? *Agriculture*. 2021. №11. P. 282.
54. Guth M., Smedzik-Ambrozy K. Economic resources versus the efficiency of different types of agricultural production in regions of the European Union. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. 2020. №33. P. 1036–1051.
55. Gołas Z. Convergence of labour productivity in agriculture of the European Union. *Problems of Agricultural Economics*. 2019. №358. P. 22–43.
56. Pietrzykowski, R. Convergence of the labour productivity in European Union agriculture. *Problems of World Agriculture*. 2017. №17. P. 120–129.
57. Kuzmenko E., Rumankova L., Benesova I., Smutka L. Czech comparative advantage in agricultural trade with regard to EU-27: Main developmental trends and peculiarities. *Agriculture*. 2022. №12. 217.

58. Bielik P., Quinet A. The position of Czech and Slovak agro-food trade in the European markets. *Delhi Business Review*. 2009. №10. P. 43–53.
59. Ignjatijevic S., Milojevic I., Cvijanovic G., Mersida Jandric M. Balance of comparative advantages in the processed food sector of the Danube countries. *Sustainability*. 2015. №7. P. 6976–6993.
60. Jambor A., Hubbard L.J. Changing product structure and comparative advantage: The case of Hungarian agri-food trade. *Economics Cas*. 2013. №61. P. 846–860.
61. Kowalska A.S., Gurkova K., Olszanska A., Soukal I., Matejcek M. Assessment of the Competitive Position of the V4 Group Countries in the Foreign Trade of Agri-Food Industry Products. In *Proceedings of the International Scientific Conference Hradec Economic Days. 2021 / Maci J., Maresova P., Firlej K., Soukal I., Eds.; University of Hradec Kralove, Czech Republic: Hradec Kralove. 2021. Vol. 11. pp. 449–470.*
62. Szczepaniak I. Changes in comparative advantages of the Polish food sector in world trade. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*. 2019. №14. Pp. 463–480.
63. Szymczak S., Wolszczak-Derlacz J. Global value chains and labour markets - Simultaneous analysis of wages and employment. *Economic Systems Research*. 2022. №34. Pp. 69–96.
64. Business at OECD (BIAC). Business priorities for Agricultural Policy. November 2021. URL: <https://biac.org/wpcontent/uploads/2022/04/Agriculture-Recovery-and-Resilience-November-2021-1.pdf>.
65. Przygodzka R. Polskie rolnictwo wczoraj i dziś. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/13071/1/R_Przygodzka_Polskie_rolnictwo.
66. Poczta W. Przemiany w rolnictwie polskim w okresie transformacji ustrojowej i akcesji Polski do UE. *Wieś i Rolnictwo*. 2020. №2 (187). S. 57-77.
67. Przygodzka R., Dziemianowicz R.I. Transformation and its impact on structural changes in polish agriculture. Poster paper presented on Joint IAAE 104m

EAAE Seminar. Agricultural Economics and Transition: "What was expected, what we observed, the lessons learned". Corvinus University of Budapest (CUB), Budapest, Hungary, September 5-8, 2007.

68. Jarmołowicz W., Piątek D. Polska transformacja gospodarcza. Przesłanki – przebieg – rezultaty. W: S. Owskiak, A. Pollok (red.). W poszukiwaniu nowego ładu ekonomicznego (s. 71–89). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2013.

69. Orłowski W.M. Rozwój gospodarczy Polski w latach 1989–2018 na tle regionu Europy Środkowo-Wschodniej (s. 17–31). W: M. Belka, W.M. Orłowski (red.). Gospodarka polska – szanse i zagrożenia. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, 2019.

70. Åslund A., Orłowski W.M. The Polish Transition in a Comparative Perspective. Warszawa: mBank – CASE Seminar, Proceedings, 133, CASE. 2014.

71. Fabisiak A., Poczta W. Adaptacja sektora rolnego krajów Europy Środkowej i Wschodniej w procesie integracji z Unią Europejską. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. 2011.

72. Baer-Nawrocka A., Poczta W. Przemiany w rolnictwie. W: I. Nurzyńska, W. Poczta (red.). Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi (s. 85–124). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. 2014.

73. Kożuch A., Kożuch B., Kutkowska B. Polska polityka rolna u progu XXI wieku. Warszawa Wydaw. Nauka–Edukacja. 2000. s. 174.

74. Wos A. Nowy wymiar uwarunkowań polskiego rolnictwa. Wieś i Rolnictwo. 2001. N 3. s. 28–40.

75. Orlykovskiy M., Wicki L. Polityka i programy wsparcia rolnictwa w warunkach stowarzyszenia i członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Wnioski dla Ukrainy. Warszawa, Wydawnictwo SGGW, 2016. 128 s.

76. Pijanowski Z. Realizacja polityki rolnej a rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie. 2011. T. 11. z. 1(33). s. 221–240.

77. Bułkowska M., Chmurzyńska K. Wyniki realizacji PROW i SPO "Rolnictwo" w latach 2004-2006. Warszawa: Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. 2007. S. 80.

78. Wigier M. Model rozwoju rolnictwa polskiego w świetle efektów realizacji WPR. URL: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/5751>.

79. Economic Accounts for Agriculture. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/aact_esms.htm.

80. Wawrzyniak B. M. Instrumenty wsparcia WPR w perspektywie finansowej 2021-2027. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego. 2020. №1 (99). S.107-121.

81. W kierunku wspólnej polityki rolnej po 2020 r. Noty tematyczne o Unii Europejskiej. Parlament Europejski. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/113/w-kierunku-wspolnej-polityki-rolnej-po-2020-r>.

82. Drabik T. Instrumenty wsparcia bezpośredniego dla rolnictwa po 2020 r. Economics. Studia Iuridica. 2019. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper>.

83. Dębowski T. Zmienność wieloletniego budżetu Unii Europejskiej – ujęcie retro- i prospektywne, [w:] J. Sokołowski (red.). Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. 2018. № 509. s. 59–69.

84. Olkowska O. Polskie rolnictwo w nowej perspektywie finansowej UE 2021–2027. Infos: zagadnienia społeczno- gospodarcze. 2021. № 7(288). URL: [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/F9D1535B34D8860EC125871C0057B228/\\$file/Infos_288.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/F9D1535B34D8860EC125871C0057B228/$file/Infos_288.pdf).

85. Wąs A., Malak-Rawlikowska A., Majewski E. Nowy model funkcjonowania Wspólnej Polityki Rolnej UE po roku 2020 – wyzwania dla Polski. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej. 2018. vol. 357(4). s. 33–59.

86. Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027. URL: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/plan-strategiczny-dla-wspolnej-polityki-rolnej-na-lata-2023-27>.

87. Economic accounts for agriculture – agricultural income. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/aact_eaa06/default/table?lang=en.

88. Cook E. Agriculture, forestry and fishery statistics. Eurostat. 2020. p. 206–207.

89. The EU's 2021–2027 long-term budget & Next Generation EU. 2021. p. 62–67.

90. Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність у 1990-2020 рр. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

91. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2016 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2017. 187 с.

92. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2018 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 74 с.

93. Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС у 2019-2021 рр. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

94. Merchandise exports by products group of Poland in 2004-2021. URL: <https://stats.wto.org>.

95. Merchandise exports by products group of European Union in 2004-2021. URL: <https://stats.wto.org>.

96. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2022 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/tsztt/arh_tsztt2022_u.html.

97. Єврокомісія продовжила до вересня заборону на імпорту українського збіжжя до ЄС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3718383-evrokomisia-prodovzila-do-veresna-zaboronu-na-import-ukrainskogo-zbizza-do-es-zmi.html>.